

- Voorwoord
- **VONZ** Noordse woelmuis, waterspitsmuis, veldspitsmuis en grote bosmuis
- **NEM** Vleermuis wintertellingen
- **NEM** Zoldertellingen vleermuizen
- **NEM** Dagactieve zoogdieren
- **NEM** Konijntellingen in de duinen
- **NEM** Bever en otter
- **NEM** Hazelmuis
- Veel egels gemeld tijdens egelweekend
- Ottercursus in november
- Programma Landelijke Dag VOFF
- Uitheemse eekhoorns gezocht
- Hop-overs voor de grootoorvleermuizen van Sumar
- Help bij onderzoek aan dode dieren
- Agenda

VONZ = VerspreidingsOnderzoek Nederlandse Zoogdieren   **NEM = Netwerk Ecologische Monitoring**

Voorwoord

60 JAAR!

De Zoogdiervereeniging bestaat dit jaar 60 jaar. Een heuglijk feit. Als je het jubileumboek ('Op zoek naar zoogdieren' uitgebracht ter gelegenheid van het 50jarig bestaan) er op naslaat merk je dat het een woelige geschiedenis is geweest. Wat in al die tijd niet is veranderd in het verhaal van de Zoogdiervereeniging is de passie voor zoogdieren en het onderzoek aan zoogdieren.

Waren het in de beginjaren vooral enkele hooggeleerde heren, tegenwoordig is de groep vele malen groter en veel meer gemixt. Oud en jong, man en vrouw, hoog- en laagopgeleid, alleen of als groep. Met nog steeds de passie voor zoogdieren als rode draad. Het is mooi dat we als bureau van de Zoogdiervereeniging dat onderzoek kunnen faciliteren, stimuleren en coördineren. Steeds meer via de digitale snelweg en de social media.

Ik hoop dat u door het lezen over de resultaten van de vele onderzoeken gestimuleerd wordt om er zelf ook weer op uit te gaan en uw waarnemingen door te geven. Gewoon de eekhoorn tijdens de boswandeling of een boommarter die na vele uren werken en wachten via een cameraval werd vastgelegd.

Rob van Westrienen
Directeur

Ruim 130 grijze grootoorvleermuizen op 1 zolder!

Lees verder op pagina 8

Foto: Grijze grootoorvleermuis © Martijn Stevens

VONZ Noordse woelmuis, waterspitsmuis, veldspitsmuis & grote bosmuis 2012

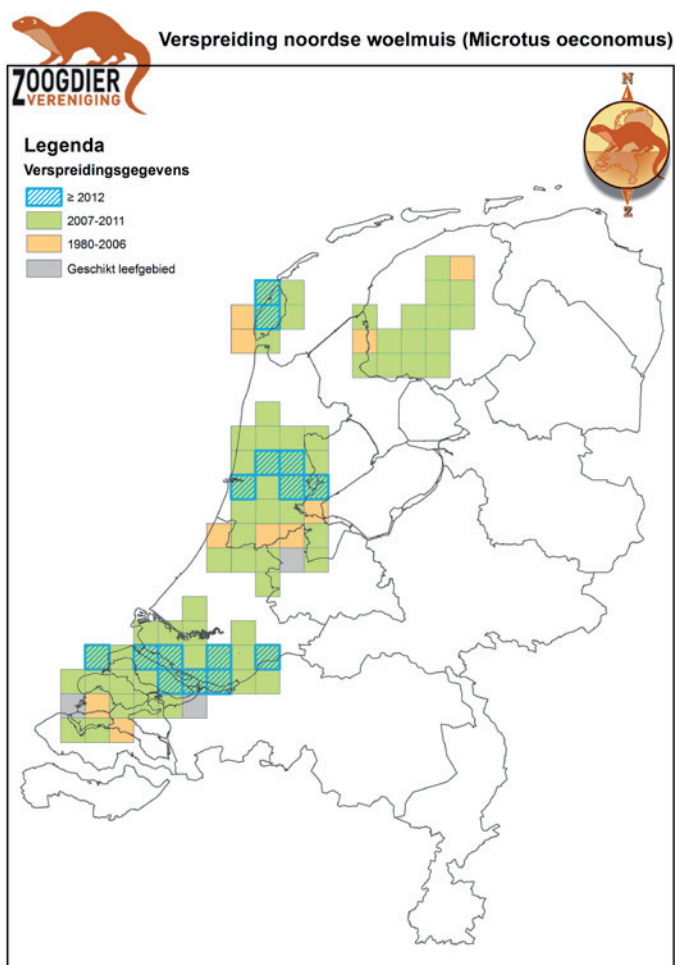
In het afgelopen seizoen zijn weer vele data van muizen en spitsmuizen aan onze database toegevoegd. De meeste van deze nieuwe data komen vanuit het braakbalonderzoek, maar ook vanuit onderzoek met inloopvallen zijn de nodige nieuwe gegevens binnen gekomen.

Hieronder worden de resultaten van afgelopen seizoen weergegeven voor noordse woelmuis, waterspitsmuis, veldspitsmuis en grote bosmuis, met als achtergrondinformatie de verspreidingsgegevens die we uit het verleden kennen van deze soorten.

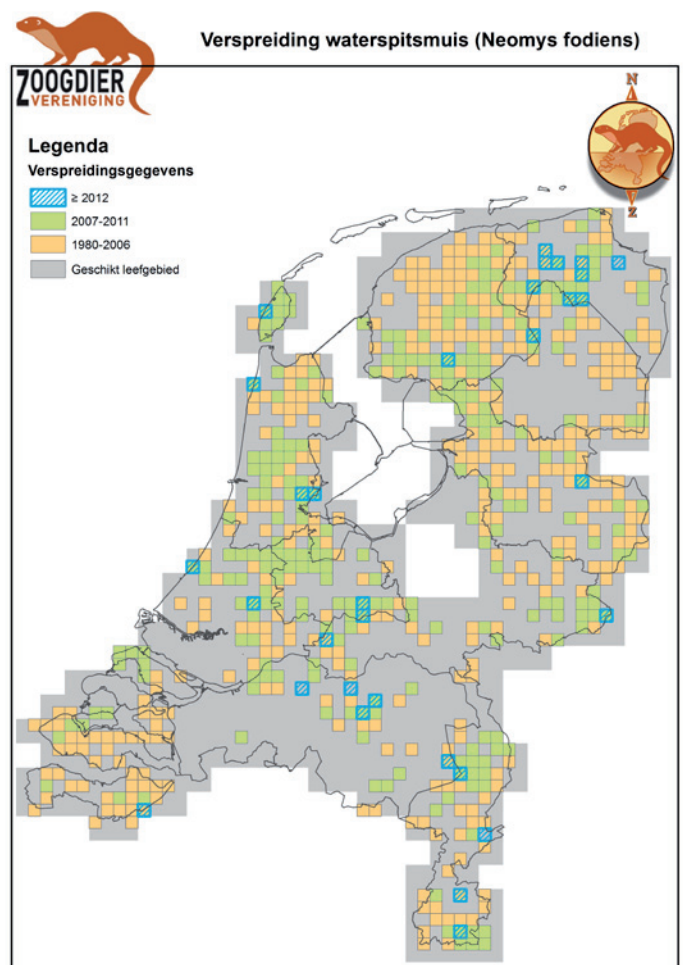
Voor noordse woelmuis en waterspitsmuis komen de meeste nieuwe gegevens vanuit het braakbalonderzoek. Voor veldspitsmuis en grote bosmuis geldt dat de nieuwe data vooral vangsten en vondsten zijn.

In 2012 zijn we begonnen met een nieuwe periode van zes jaar om de verspreiding van de verschillende soorten in beeld te krijgen. Onderstaande kaarten maken duidelijk vanuit welke gebieden we minimaal nog data proberen te verkrijgen om uiteindelijk in 2018 weer een goed beeld te hebben over deze periode.

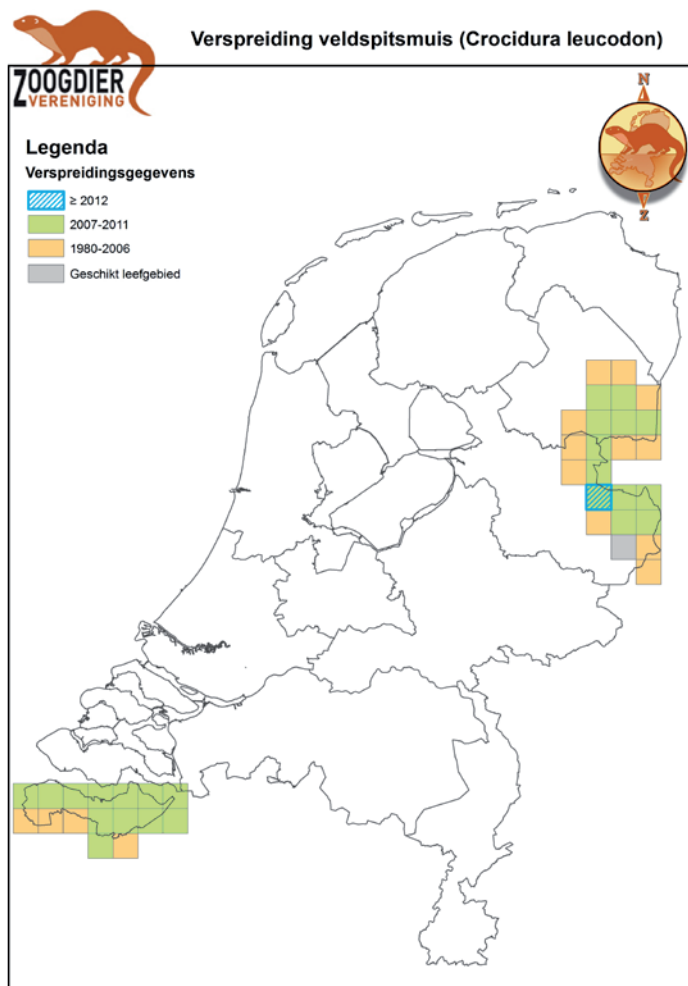
Dick Bekker
Coördinator verspreidingsonderzoek muizen en spitsmuizen
Zoogdierverseniging
Tel.: 026 3705318
Mobiel: 06 17490488
e-mail: dick.bekker@zoogdierverseniging.nl

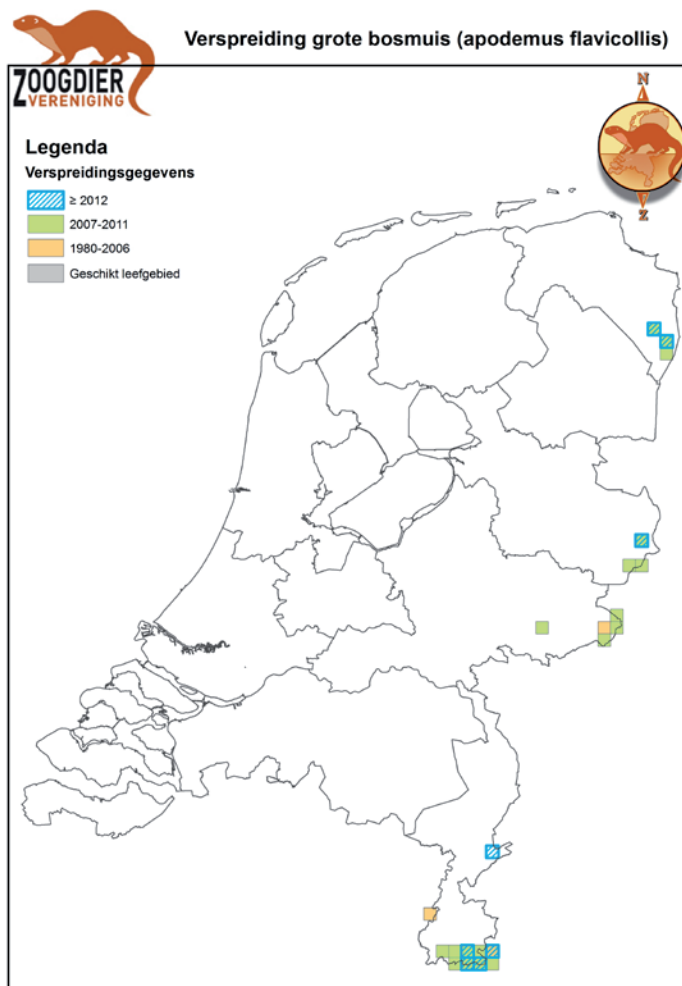
Figuur 1: Verspreidingsbeeld op 10x10 km van noordse woelmuis t/m 2012.

Figuur 2: Verspreidingsbeeld op 5x5 km van waterspitsmuis t/m 2012.

Figuur 3: Verspreidingsbeeld op 10x10 km van veldspitsmuis t/m 2012.

Figuur 4: Verspreidingsbeeld op 5x5 km van grote bosmuis t/m 2012.

Figuur 5: Veldspitsmuis / © Wesley Overman

NEM Vleermuis wintertellingen

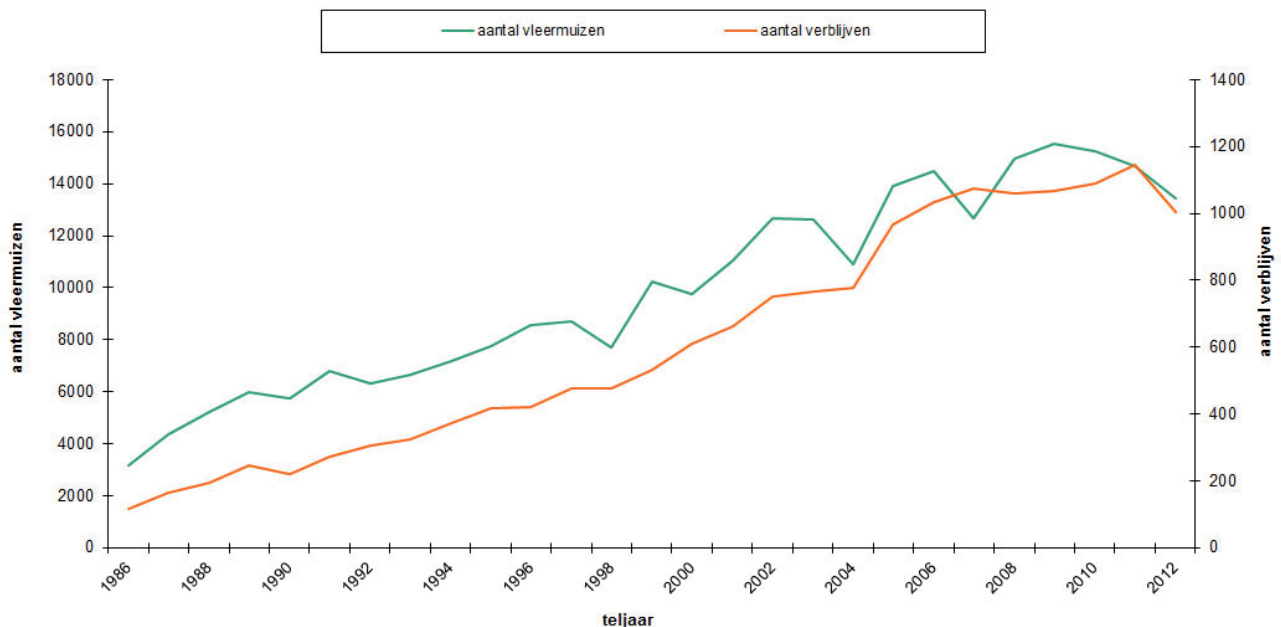
Elke winter kruipt een groot aantal tellers in bunkers, ijskelders en groeven om daarin de overwinterende vleermuizen op naam te brengen en te tellen. Dankzij die tellingen is het mogelijk om veranderingen in de populatie van een aantal vleermuissoorten te volgen.

Het bestand van het meetnet omvat tellingen vanaf winter 1942/1943, maar vanaf 1985/1986 worden de overwinteringobjecten landelijk op een vergelijkbare wijze geteld.

Aantal bezochte objecten en getelde vleermuizen

Nog niet alle telgegevens van de winter 2011/2012 zijn bij de Zoogdiervereniging aangeleverd. Dat is terug te vinden in figuur 1 waarin te zien is dat voor met name het laatste jaar het aantal getelde verblijven en vleermuizen afgenomen lijkt te zijn. Als alle gegevens geleverd en verwerkt zijn, zal er waarschijnlijk eerder sprake zijn van stabilisatie of toename dan afname in het aantal getelde objecten en vleermuizen. De laatste jaren worden in ruim 1.000 verblijven, ruim 14.000 vleermuizen geteld.

Niet alle gegevens zijn gebruikt om de indexen te bepalen, die verderop gepresenteerd worden. Objecten die in een bepaald jaar niet volledig, niet nauwkeurig of buiten de telperiode werden geteld zijn voor dat jaar in de analyses als ontbrekende waarden behandeld. De sterke toename van het aantal getelde objecten vanaf 2004 wordt deels veroorzaakt door het opsplitsen van clusters van verblijven in afzonderlijke objecten.

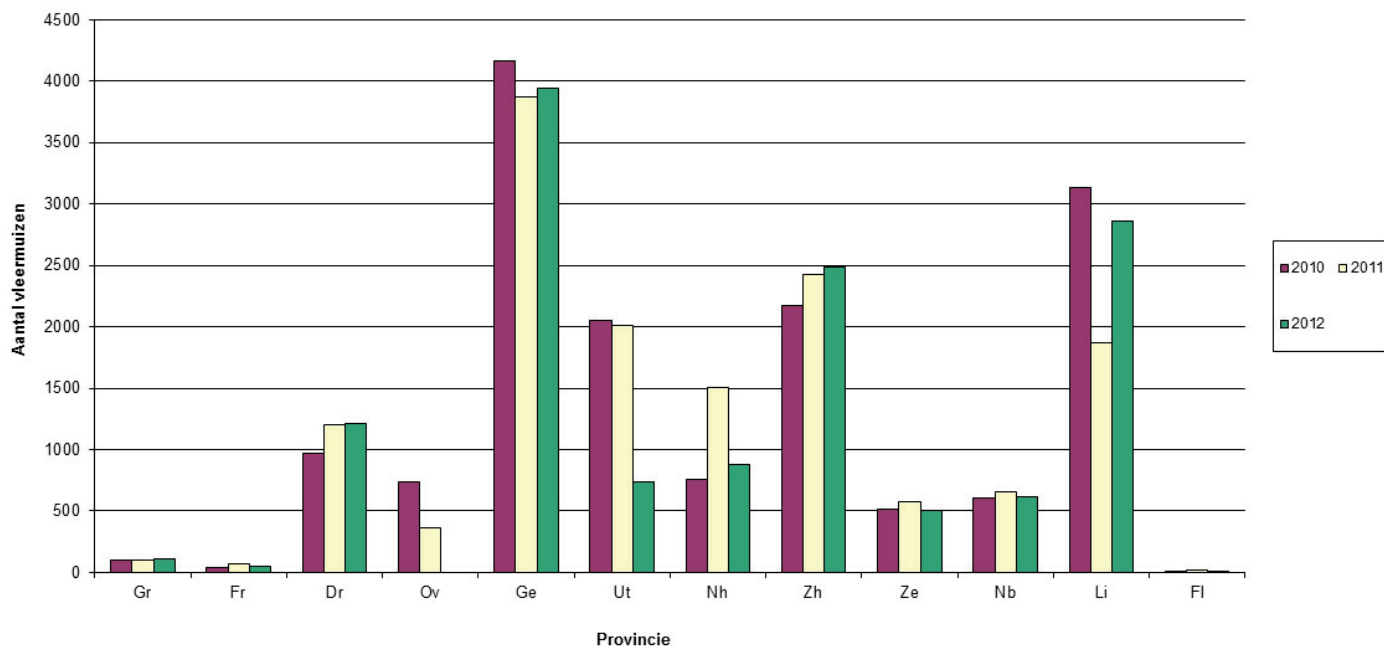

Figuur 1: Het aantal in de bestanden opgenomen getelde objecten en vleermuizen in Nederland in de periode 1986-2012.

Het aantal objecten en vleermuizen per provincie

De provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant, Limburg en Flevoland zijn nagenoeg compleet geleverd. Bij deze provincies is een beeld te verkrijgen hoe het globaal met de vleermuizen is gesteld (zie figuur 2). Voor deze provincies geldt dat de getelde aantallen vleermuizen nagenoeg allemaal toenemen of redelijk stabiel zijn. Uitzondering is Limburg, daar is het aantal getelde vleermuizen daadwerkelijk lager, omdat vanwege veiligheidseisen een aantal groeven is afgesloten voor mensen en de vleermuizen in deze groeven dus niet meer geteld kunnen worden. De Zoogdiervereniging heeft in opdracht van het Ministerie van EL&I en in samenwerking met de groeve-eigenaren een aantal groeven laten keuren. Vandaar de opleving in het aantal getelde vleermuizen in de laatste winter.

Van de provincies Overijssel, Utrecht en Noord-Holland ontbreekt nog een aanzienlijk deel van de tellingen. We hopen deze gegevens op korte termijn alsnog te ontvangen.

Figuur 2: Het getelde aantal vleermuizen per provincie in de periode 2010-2012. Let wel: dit staat niet gelijk aan de populatie-trend!

Indexen

Indexen en trends worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek berekend met het programma TRIM. Dit programma produceert voor elk teljaar een indexcijfer, waarbij een bepaald jaar (bij de wintertellingen 1986) op 100% wordt gesteld. Ook berekent TRIM een lineaire trendwaarde die de gemiddelde toe- of afname over de reeks van teljaren weergeeft. Met behulp van deze trendwaarde wordt verder bepaald in hoeverre de veranderingen in de populatie van de soort vallen in de categorieën sterke afname, matige afname, stabiel, matige toename en sterke toename. Soms is het niet mogelijk een significante trend te berekenen, bijvoorbeeld omdat de aantallen getelde dieren sterk fluctueren. We noemen de trend dan "onzeker".

Het aantal vleermuizen per soort

De franjestaart en de ingekorven vleermuis laten de laatste jaren een afname zien in het aantal getelde vleermuizen (figuur 3a). Bij de ingekorven is het slecht een geringe afname en die heeft met name te maken met een afname in het aantal getelde groeven. In figuur 4 is echter te zien dat de toename van de populatie gewoon doorgaat.

De afname van het aantal getelde franjestaarten is relatief groot. In winter 2010/2011 kwamen er meerdere meldingen van dode dieren in de verblijven. Het is niet duidelijk wat hiervan de oorzaak is. De afname in getelde dieren komt bij de franjestaart ook tot uiting in de indexen (figuur 4). Afgelopen winter lijkt de afname in indexen zich te stabiliseren.

Over de gehele periode blijft er voor beide soorten wel sprake van een significant sterke toename. De ingekorven vleermuis neemt in nagenoeg alle Natura2000 gebieden waar de soort voorkomt sterk toe. Alleen in groeven in het Savelsbos is de toename minder sterk, daar is nog steeds 'slechts' sprake van een matige toename.

Ook de baardvleermuizen en de meervleermuis laten afgelopen winter een stijgende index zien (figuur 5 en 6). Over de gehele periode is er sprake van een significant matige toename.

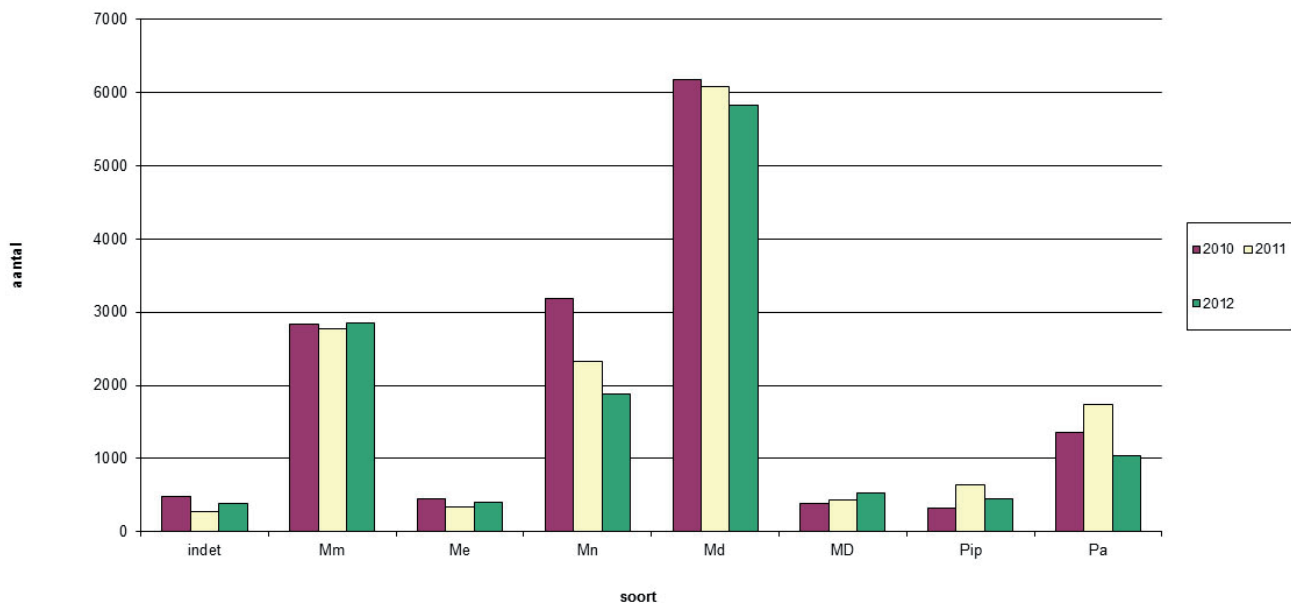
De meervleermuis laat een sterke toename zien in het Natura2000 gebied Meyendel & Berkheide. In de Veluwe en het Geuldal geldt een matige toename, terwijl de populatie in de Bemelerberg & Schiepersberg en St. Pietersberg & Jekerdal stabiel is.

Hoewel het aantal getelde valse vleermuizen is toegenomen, laten de afgelopen winters een afname in de index zien (figuur 3 en 5). Toch blijft de trend over de gehele periode een significant matige toename. De toename in getelde aantallen en afname in de index komt vreemd over, maar is wel verklaarbaar. Afgelopen jaren zijn de groeven niet allemaal jaarlijks geteld. De meeste groeven met valse vleermuizen zijn afgelopen vier winters maar een of twee keer geteld (86% van de groeven met valse vleermuizen). Vooral omdat er maar weinig groeven zijn met valse vleermuizen, maakt het voor het totaal aantal getelde vleermuizen veel uit hoeveel en welke groeven er geteld zijn en welke niet. Ook zonder dat de populatie verandert, kan dit grote fluctuaties veroorzaken. De berekende indexwaarden zijn daarom niet alleen gebaseerd op getelde vleermuizen, maar ook op bijgeschattingen voor ontbrekende tellingen, gebaseerd op veranderingen van jaar op jaar in groeven die wél geteld zijn.

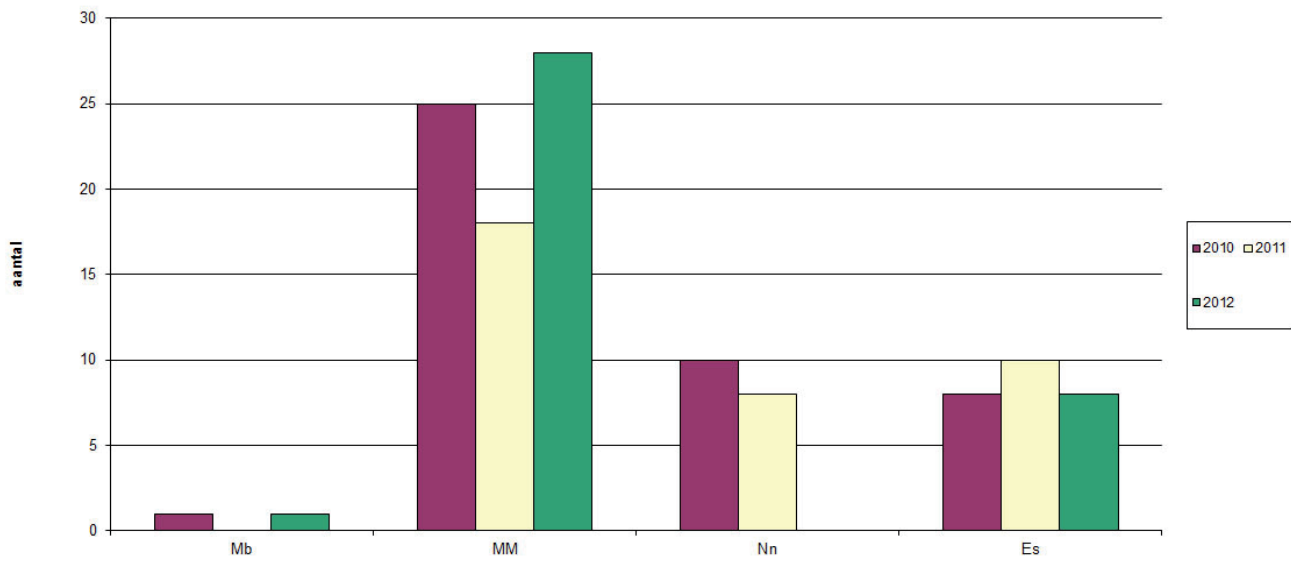
Dit maakt dat de indexen gevoeliger zijn voor zwenkingen. In de Natura2000 gebieden in Limburg is er in de groeven die binnen het gebied van de St. Pietersberg & Jekerdal vallen, sprake van een sterke toename. In de andere Natura2000 gebieden is de trend onzeker.

Bij de grootoren laten zowel de getelde aantallen als de index een sterk wisselend beeld zien (figuur 3 en 5). De landelijke trend is echter een matige significante toename.

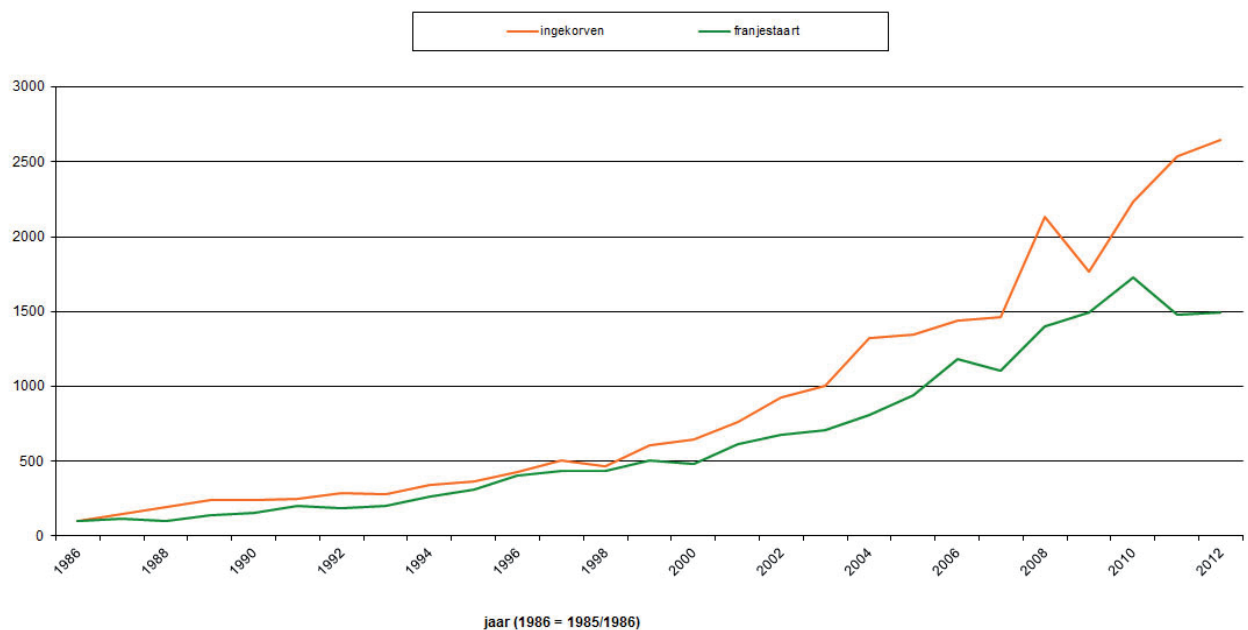
De watervleermuis wordt de laatste jaren in lagere aantallen geteld, maar de indexen geven voor die periode een stabilisatie (figuur 3 en 6). De landelijke trend is echter een matige toename.

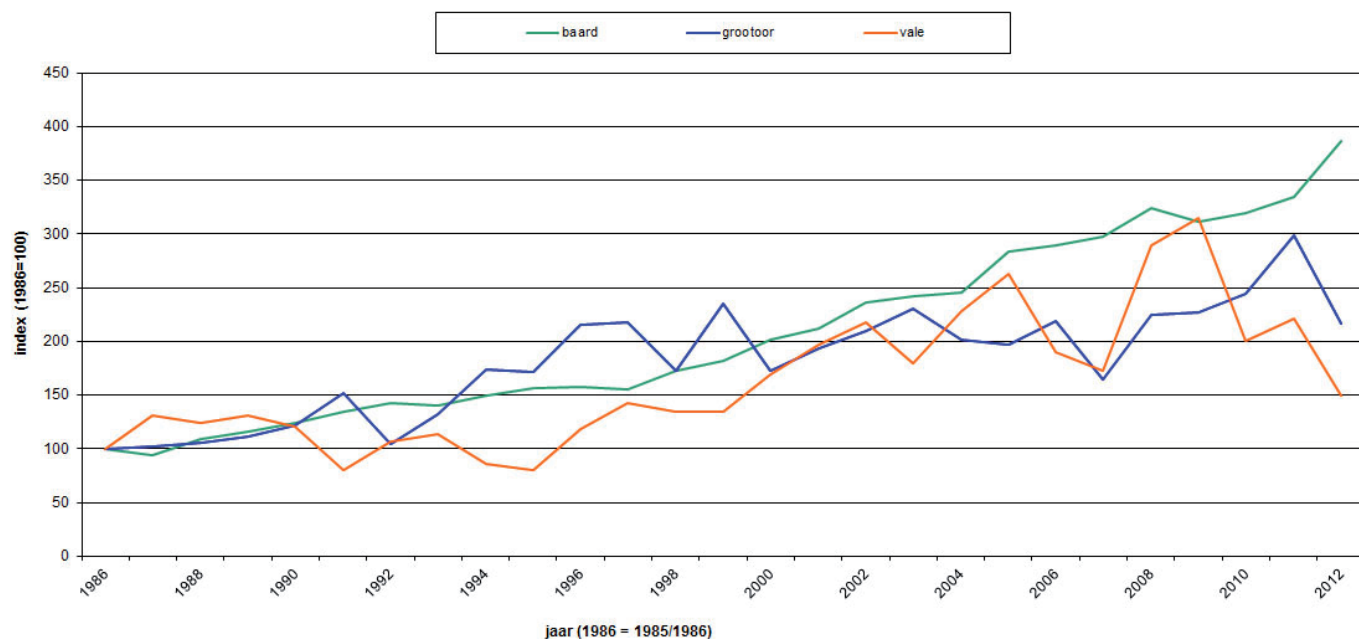
Figuur 3a: Het getelde aantal vleermuizen per soort in de periode 2010/2012 (afkortingen; indet=ongedetermineerd; Mm=baardvleermuizen; Me=ingekorven vleermuis; Mn=franjesaart; Md=watervleermuis; MD=meervleermuis; Pip=dwergvleermuizen; Pa=grootoorvleermuizen).

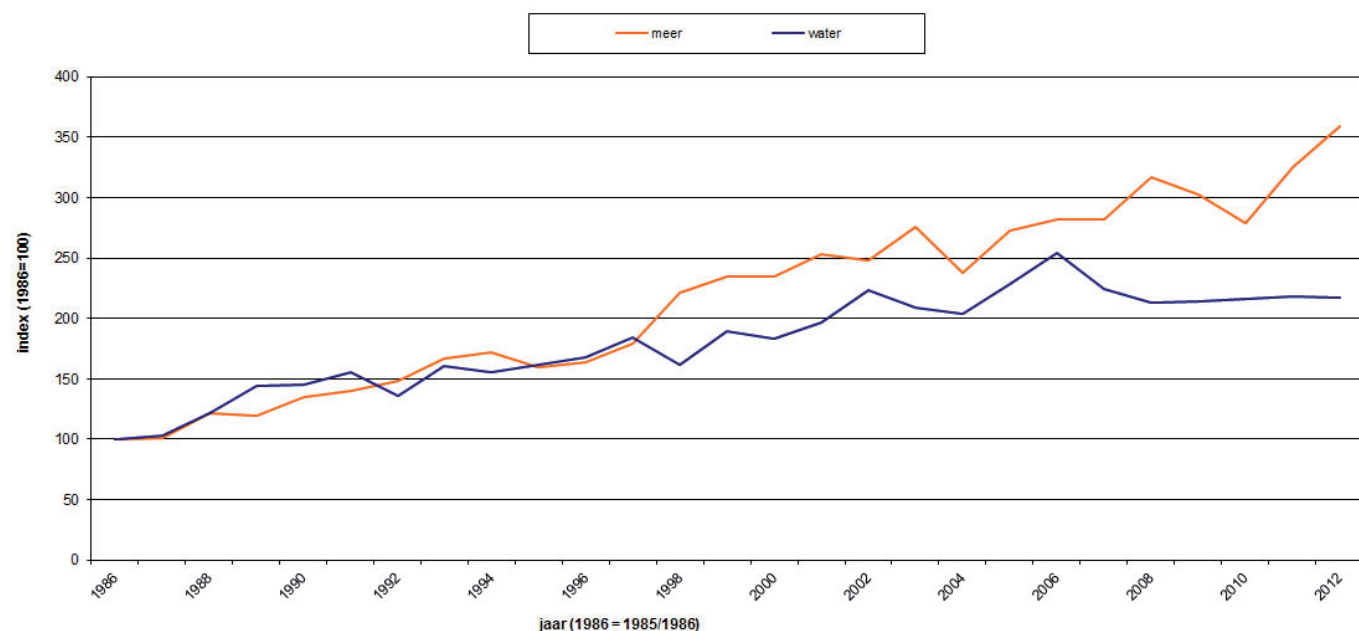
Figuur 3b: Het getelde aantal vleermuizen per soort in de periode 2010/2012 (afkortingen; Mb=Bechstein's vleermuis, MM=vale vleermuis, Nn=rosse vleermuis, Es=laatvlieger).

Figuur 4: Index aantalontwikkeling van de franjesaart en de ingekorven vleermuis in de periode 1986-2012.

Figuur 5: Index aantalontwikkeling van de baard-, grootoor en vale vleermuis in de periode 1986-2012.

Figuur 6: Index aantalontwikkeling van de meer- en de watervleermuis in de periode 1986-2012.

Zonder de hulp van de vrijwilligers die de tellingen uitvoeren en de gegevens verwerken is dit meetnet niet mogelijk. Wij willen hen allen van harte danken.

Het meetnet Wintertellingen vleermuizen is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de indexen en trends te bepalen. De Directie Natuur - Gegevensautoriteit Natuur, onderdeel van het Ministerie van EL&I, maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra (Zoogdiervereniging) & Tom van der Meij (CBS)

NEM Zoldertellingen vleermuizen

Inmiddels zijn de laatste zolders en torens bezocht en ik wil hierbij iedereen oproepen de tellingen binnenkort te verwerken op de daarvoor bestemde formulieren of gebruik te maken van de invoermodule. Stuur je gegevens uiterlijk 1 november naar je provinciaal coördinator (proco) of in die provincies waar geen proco actief is (Groningen, Flevoland, Limburg) direct naar de Zoogdiervereniging. Denk eraan om bij versturing via de post kopieën van de formulieren te maken, want de post is niet meer wat het geweest is. Soms komt het niet aan of soms met een vertraging van enkele maanden. Aan de proco's de vraag de gegevens te verzamelen en uiterlijk 1 december naar de Zoogdiervereniging te sturen:

Post:
Zoogdiervereniging
Tav Wesley Overman
Antwoordnummer 98198
6500 VA Nijmegen

Digitaal:
wesley.overman@zoogdiervereniging.nl

De tellingen hebben in Limburg tot verrassende resultaten geleid. Eén van de kolonies van de ingekorven vleermuis liet een enorme afname zien van honderden dieren. Deels werden deze teruggevonden in de tweede grote kolonie die Nederland rijk is, maar toch zijn er nog honderden dieren zoek. Ook allerlei zoektochten leverden niet of nauwelijks iets op.

Positiever was de vondst van ruim 130 grijze grootoren op een zolder in midden Limburg. Een record! Van deze soort is bekend dat kolonies doorgaans klein zijn en uit enkele tot enkele tientallen dieren bestaan. In de literatuur wordt echter genoemd dat er bij uitzondering kolonies optreden van meer dan honderd dieren.

Figuur 1: Een deel van de kolonie grijze grootoren op een zolder in midden Limburg / © Martijn Stevens

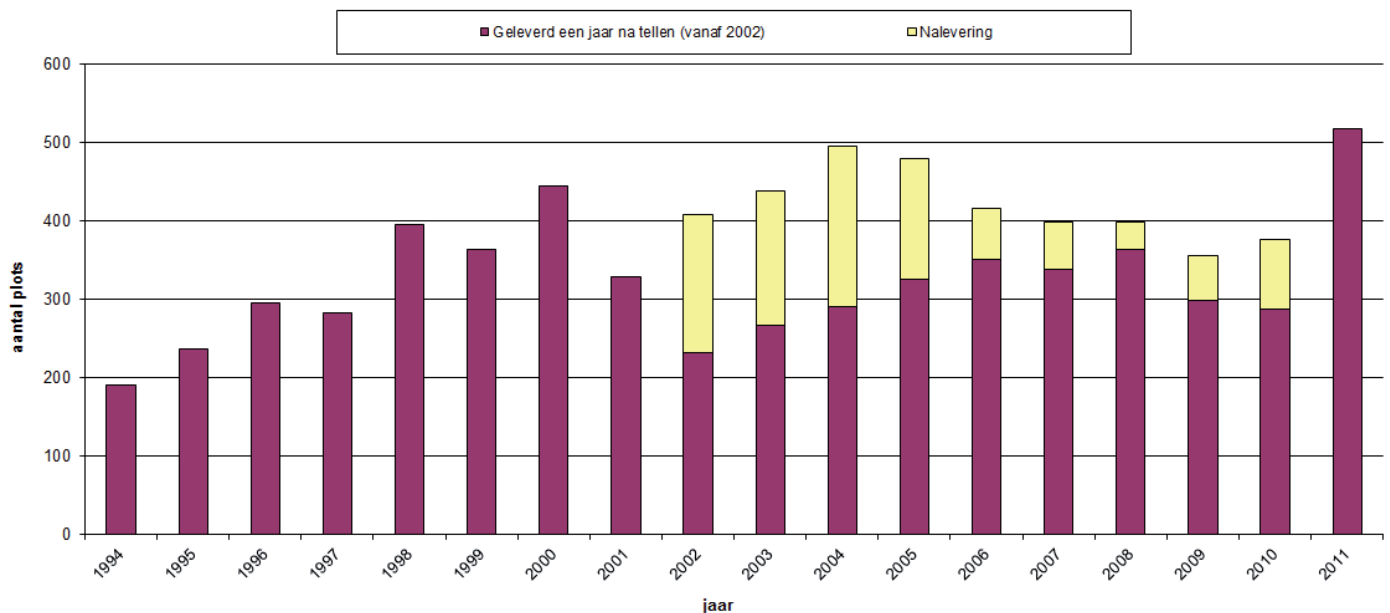
Vilmar Dijkstra

NEM Dagactieve zoogdieren

Elk voorjaar zijn er weer veel vogeltellers van SOVON die ook de zoogdieren tellen die zij in hun telgebied tegenkomen. Dankzij die tellingen is het mogelijk om veranderingen in de populatie van een aantal algemeen voorkomende soorten 'dagactieve zoogdieren' te volgen. Dit telproject voor zoogdieren is alweer vele jaren onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring. Hier bespreken we de resultaten tot en met 2011.

Aantal en ligging van de plots

In de periode 1994-2011 werden vanuit ruim 1400 plots over één of meerdere jaren gegevens over zoogdieren ingestuurd. In figuur 1 valt direct op dat in 2011 het aantal doorgegeven tellingen flink is toegenomen. Dat was ook zeer welkom aangezien het aantal getelde plots na 2004 afnam. Met name de vereenvoudigingen bij het doorgeven van tellingen via de website van Sovon hebben er waarschijnlijk voor gezorgd dat meer mensen zoogdiergegevens hebben ingevoerd.

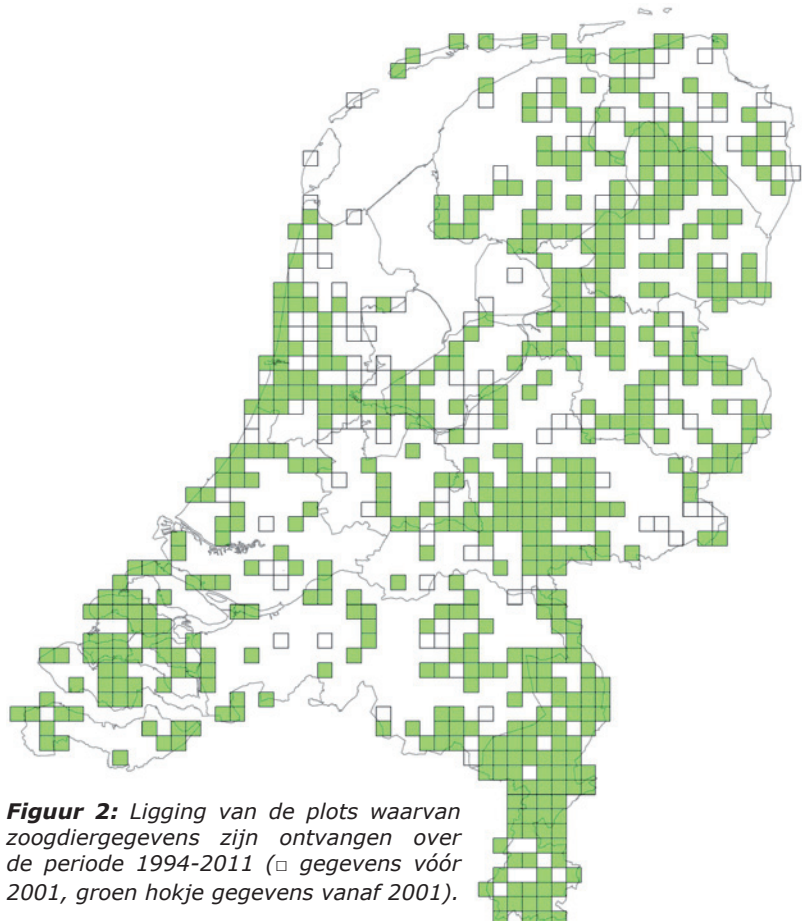

Figuur 1: Aantal plots waarvan over de periode 1994-2011 gegevens zijn binnengekomen (2001: MKZ-jaar). Vanaf 2002 is er een onderscheid gemaakt tussen aanlevering een jaar na het tellen en gegevens die in de jaren daarna zijn binnengekomen.

De verdeling van de plots over Nederland (figuur 2) is goed. Omdat de provincie Limburg gaat stoppen met het eigen vogel- en zoogdiermeetnet zal het aantal getelde plots in Limburg behoorlijk afnemen. Er zijn in Limburg echter ook Sovon-vrijwilligers die zoogdiergegevens doorgeven, dus er blijven wel gegevens uit Limburg komen. Desondanks is het even afwachten wat dit voor gevolgen heeft voor de dekking in Limburg.

Indexen

Indexen en trends worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek berekend met het programma TRIM. Dit programma produceert voor elk teljaar een indexcijfer voor de populatiegrootte, waarbij de getelde aantallen in een bepaald jaar (meestal het eerste teljaar) op 100% wordt gesteld. Ook berekent TRIM een lineaire trendwaarde die de gemiddelde toe- of afname over de reeks van teljaren weergeeft. Met behulp van deze trendwaarde wordt verder bepaald in hoeverre de veranderingen in de populatie van de soort vallen in de categorieën sterke afname, matige afname, stabiel, matige toename of sterke toename. Soms is het niet mogelijk een significante trend te berekenen, bijvoorbeeld omdat de aantallen getelde dieren sterk fluctueren. We noemen de trend dan "onzeker".

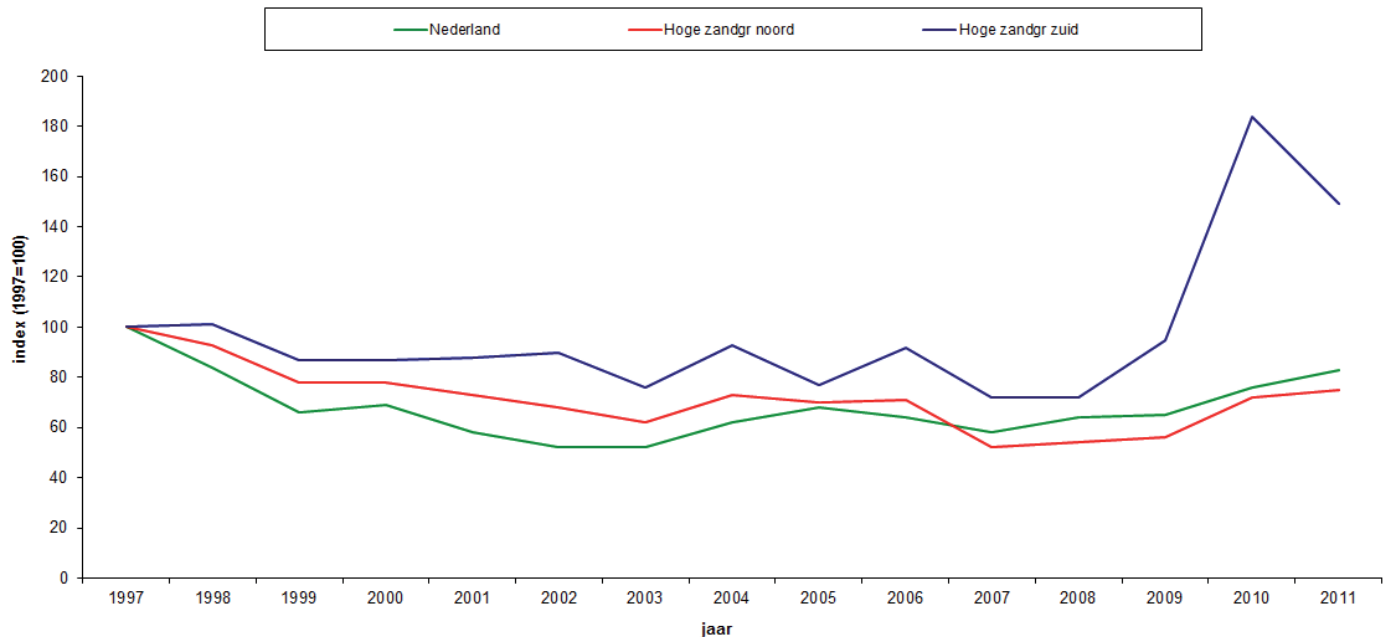

Figuur 2: Ligging van de plots waarvan zoogdiergegevens zijn ontvangen over de periode 1994-2011 (□ gegevens vóór 2001, groen hokje gegevens vanaf 2001).

Haas

De afname van de populatie hazen na 2003 is de laatste jaren omgebogen naar een herstel (figuur 3). Voor het eerst sinds jaren is er weer sprake van een stabiele populatie ($n=984$). Het herstel in 2010 is echter opvallend. Dit komt ook tot uiting in de indexen voor de verschillende provincies. In de meeste provincies is de populatie stabiel. Uitzonderingen zijn: Groningen en Utrecht met een onzekere trend; Drenthe en Noord-Brabant met een matige afname (in 2010 was Noord-Brabant nog onzeker); sterke afname in Flevoland en een matige toename in Limburg (in 2010 nog stabiel).

Was in het bos in 2010 nog sprake van een significant matige afname, inmiddels is de trend omgebogen naar een stabiele populatie. De matige toename in het stedelijke gebied die vorig jaar werd geconstateerd is nu veranderd in een onzekere trend. De hogere zandgronden in het noorden van het land laten een matige afname zien terwijl de hogere zandgronden in het zuiden juist een matige toename laten zien.

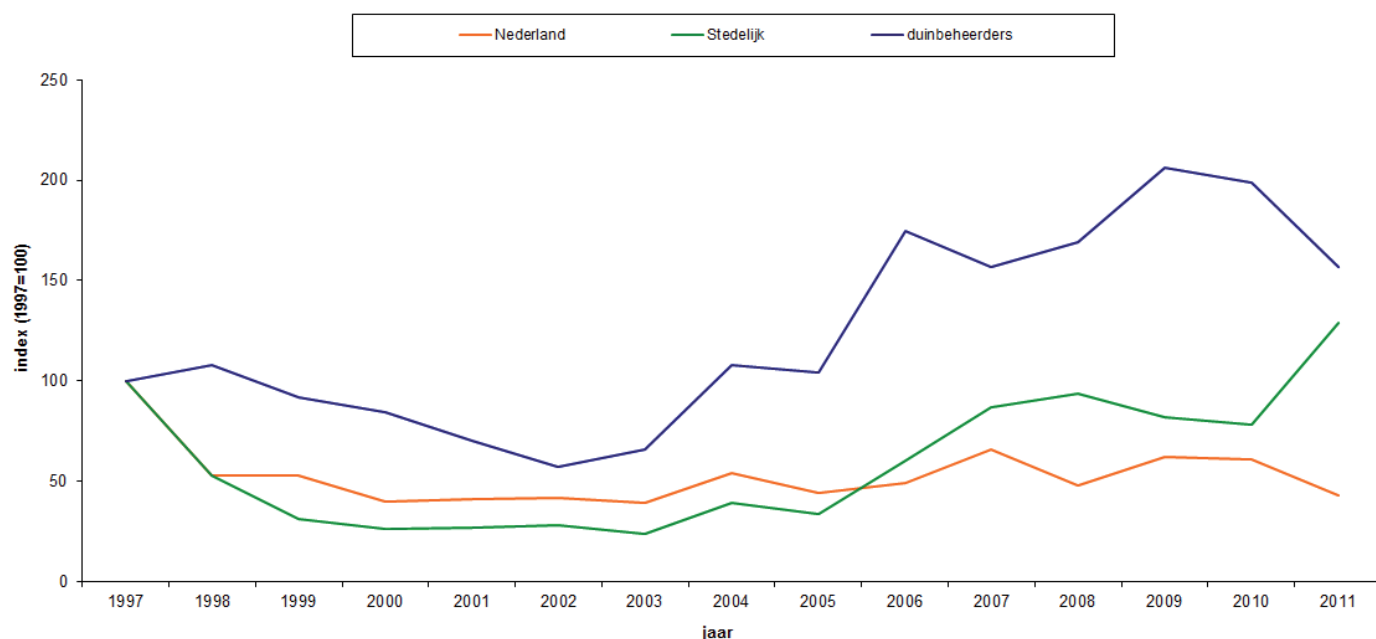

Figuur 3: Indexen van de aantalonwikkeling van de haas in Nederlanden de hoge zandgronden in de periode 1997-2011.

Konijn

Bij het konijn is sprake van een neerwaartse trend in de beginjaren van de tellingen, waarna de populatie vanaf 2002 weer opkrabbelt. Deze daling weerspiegelt de effecten van de virusziekte RHD (soms ook afgekort als VHS), die in het begin van de jaren '90 voor het eerst in ons land werdesignaleerd. Hoewel de indexen de laatste jaren nog niet op het niveau van het startjaar 1997 zitten en er met name in 2011 weer een afname te zien is, is er toch sprake van een stabiele populatie over de periode 1997-2011 (figuur 4, $n=686$). Ook in Zuid-Holland is er sprake van een stabiele populatie. In Noord-Holland is de trend van stabiel naar een matige toename verschoven. Andere provincies met een matige toename zijn Drenthe en Limburg. In de provincies Gelderland en Zeeland is nog steeds sprake van een matige afname. In de provincies Groningen, Friesland, Overijssel, Utrecht en Noord-Brabant blijft de ontwikkeling onzeker. Ook in Flevoland is de trend onzeker geworden (was een matige toename).

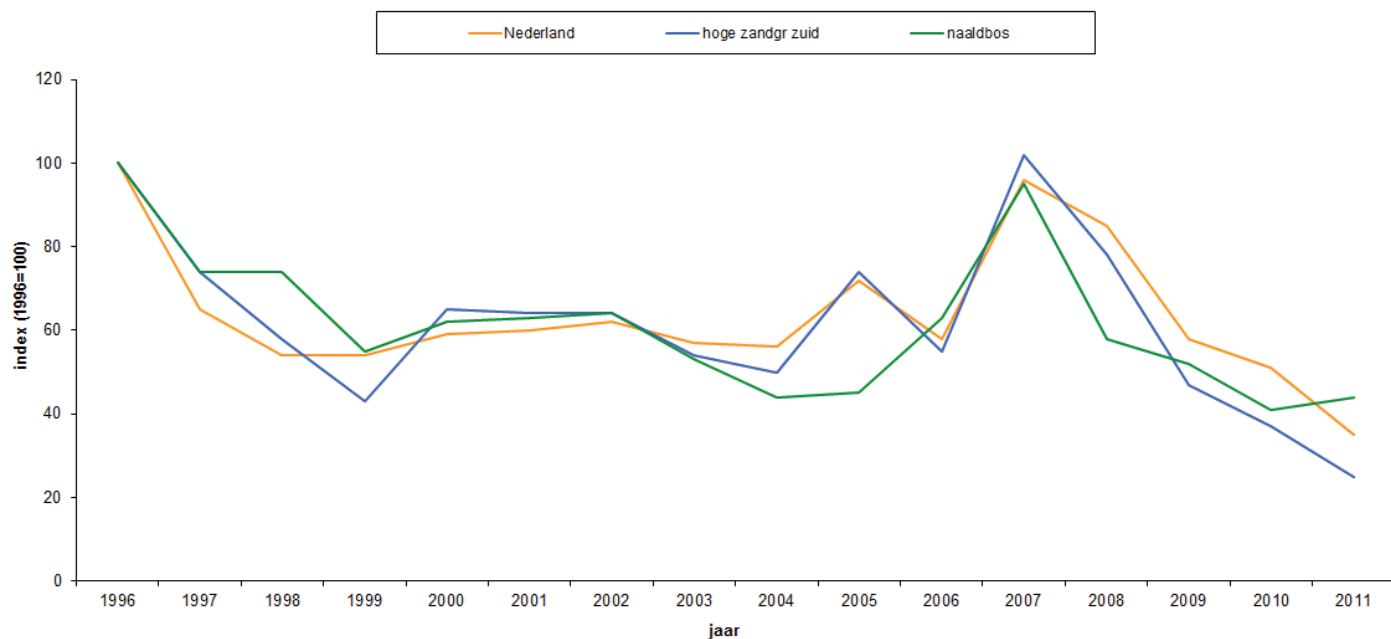
In vergelijking met vorig jaar zijn er in de verschillende FGR's en biotooptypen weinig verschuivingen. De populatie in de duinen is van een stabiele populatie doorgeschoven naar een matige toename. Uit resultaten van de konijntellingen die door terreinbeheerders in de duinen worden uitgevoerd, blijkt dat de populatie over de periode 1997-2011 toeneemt (zie figuur 4 en elders in dit nummer). Verder blijkt uit de (tamelijk schaarse) plots in een stedelijke omgeving dat het juist daar ook goed gaat met de konijnenstand.

Figuur 4: Indexen van de aantalonswikking van het konijn in Nederland, stedelijke omgeving en volgens de duintellingen door terreinbeheerders in de periode 1997-2011.

Eekhoorn

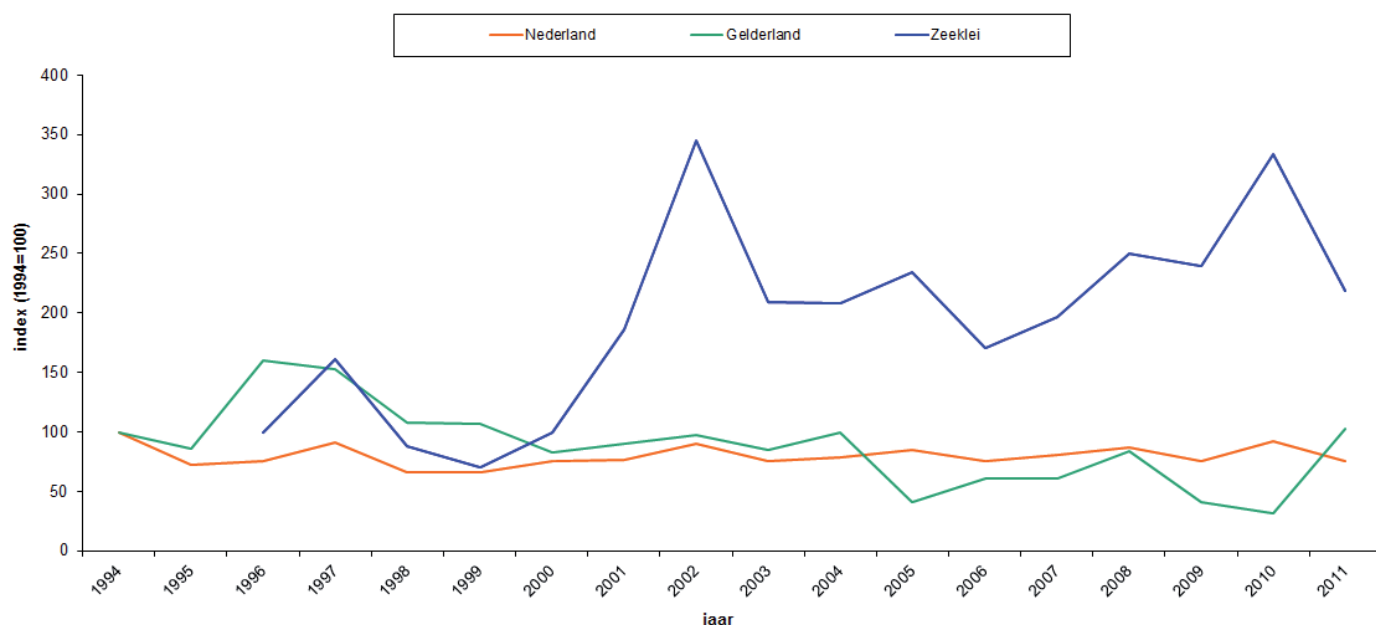
De populatie van het eekhoorn is voor Nederland over de periode 1996-2011 stabiel te noemen (figuur 5, $n=338$). Dit ondanks de afname die in 2011 te zien is. In nagenoeg alle provincies is het onzeker hoe het met het eekhoorn is gesteld. Dit komt omdat er in een aantal provincies maar zeer weinig plots met eekhoorns voorkomen of omdat de tellingen binnen een provincie zeer wisselende resultaten laten zien, waardoor de standaardfout groot wordt. Hier en daar zijn veranderingen in de trend opgetreden. De matige afname in Noord-Brabant is veranderd in een onzekere trend. In Limburg is de trend van stabiel naar onzeker verschoven. In naaldbos is de trend van onzeker naar een matige afname verschoven.

Figuur 5: Indexen van de aantalonswikking van het eekhoorn in Nederland, Hoge zandgronden zuid en naaldbos in de periode 1996-2011.

Vos

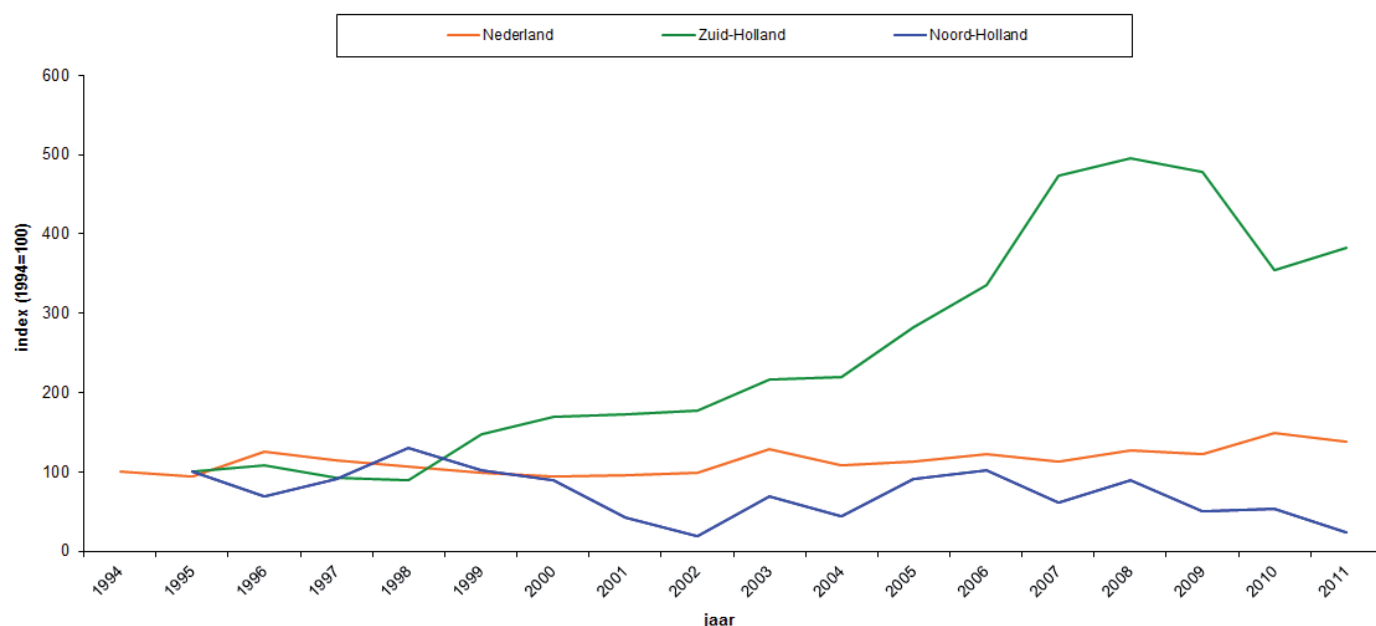
De ontwikkeling van de vos over de periode 1994-2011 is stabiel (figuur 6, $n=550$). Ook in Drenthe, Zuid-Holland, bos en de duinen is de stand stabiel. Op de hoge zandgronden is de trend verschoven van onzeker naar stabiel. Een significant matige afname wordt geconstateerd in Gelderland. Dit ondanks de toename in 2011. Een significant matige toename is te zien in het zeekleigebied. In de andere provincies en in het laagveen, het rivieren-, agrarisch- en stedelijk gebied is de ontwikkeling onzeker.

Figuur 6: Indexen van de aantalonswikking van de vos in Nederland, Gelderland en het zeekleibedrijf in de periode 1994-2011.

Ree

Het ree is in Nederland in de periode 1994-2011 matig toegenomen (figuur 7, $n=882$). Eenzelfde trend wordt geconstateerd voor Drenthe, Limburg, het rivierengebied, hoge zandgronden, agrarisch gebied en het bos. Ook in Gelderland is er sprake van een matige toename, terwijl dit vorig jaar nog een stabiel was. De sterke toename in Zuid-Holland en in de duinen is afgevlakt. Het is ons niet duidelijk hoe de piek van rond 2008 in Zuid-Holland is te verklaren. In Groningen, Friesland, Overijssel en het zeekleibedrijf is de trend stabiel. Ook in Noord-Brabant is de trend nu stabiel, terwijl dat in 2010 een onzekere trend was. In Noord-Holland en het laagveen is er nog steeds sprake van een matige afname. De trend is in Utrecht van onzeker naar een matige afname verschoven. In Zeeland, Flevoland en het stedelijke gebied is onduidelijk hoe het met het ree gaat (onzekere trend).

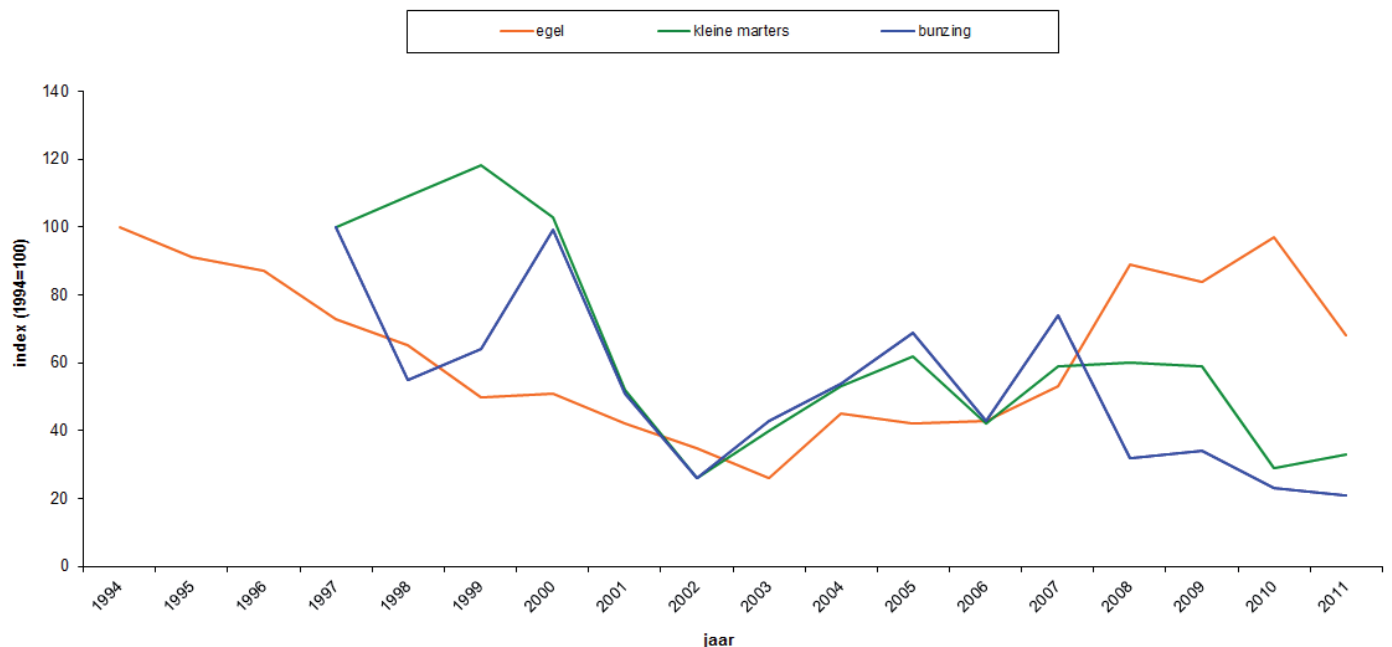
Figuur 7: Indexen van de aantalonswikking van het ree in Nederland en Noord- en Zuid-Holland in de periode 1994-2011.

Egel

De egelpopulatie is over de periode 1994-2011 volgens de tellingen stabiel gebleven (figuur 8, $n=196$). Het laatste jaar laat wel een afname zien.

Bunzing, hermelijn en wezel

Voor het eerst is er sprake van een significante trend bij een van de drie kleine marterachtigen. Het gaat om de bunzing, waarbij over de periode 1997-2011 sprake is van een matige afname (figuur 8, $n=67$). De betrouwbaarheid van deze trend is nog niet groot genoeg, vanwege een relatief grote standaardfout. De plots met waarnemingen van bunzing liggen wel redelijk goed verspreid over het verspreidingsgebied van de bunzing in Nederland (figuur 9). De drie kleine marterachtigen tezamen geven aan dat het nog steeds slecht gaat met deze groep (figuur 8). Er is sprake van een significant matige afname. De trend is voor zowel wezel als hermelijn afzonderlijk onzeker. Het aantal plots waar deze soorten zijn waargenomen is erg klein (circa 70) en in die plots worden ze niet jaarlijks waargenomen. Dat maakt de index gevoelig voor invloeden die met toeval te maken hebben.

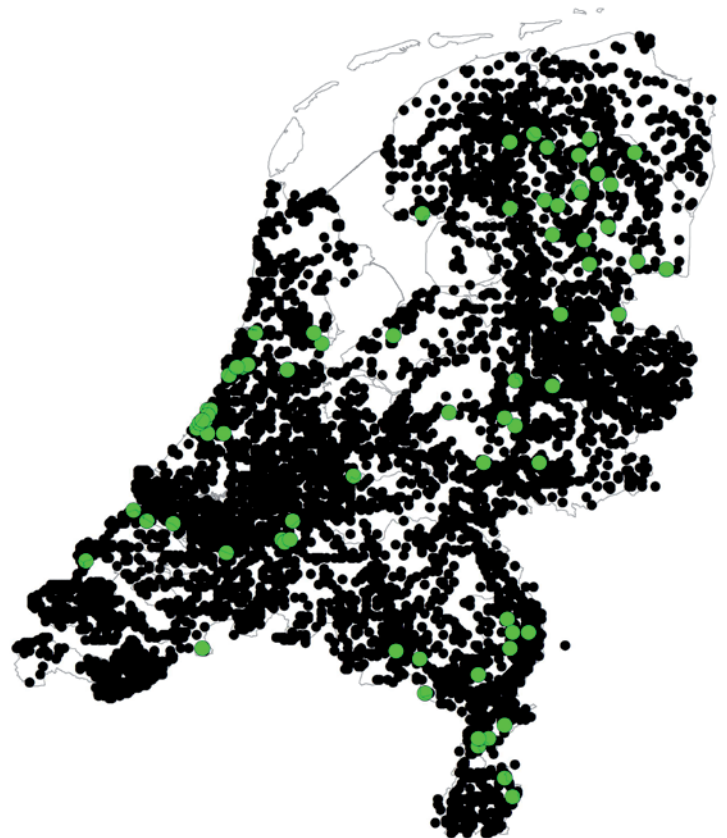
Figuur 8: Index van de aantalonswikkeling van de egel, bunzing en kleine marterachtigen (wezel, hermelijn en bunzing) in Nederland in de periode 1994-2011.

Digitaal invoeren van waarnemingen

Sinds enkele jaren kunnen de waarnemingen van de zoogdieren via de website van SOVON worden doorgegeven. Sinds kort kunnen alle zoogdierwaarnemingen ook via een kaart ingevoerd worden op de website zodat de exacte waarneemplek bekend is. Dit verhoogt de waarde van deze waarnemingen voor het verspreidingsbeeld aanzienlijk. We willen alle tellers die tot nu toe de zoogdiergegevens op papier insturen dan ook aanmoedigen om over te gaan tot het gebruik van de invoermogelijkheid via de website. De voordelen zijn een snellere afhandeling van de waarnemingen en een kostenbesparing binnen het meetnet. Tellers kunnen hun eigen ingevoerde gegevens ook terugzien en op die manier de ontwikkelingen in hun eigen plot(s) volgen.

Zonder de hulp van de vrijwilligers, de vogelaars met hart voor zoogdieren, die de tellingen uitvoeren en de gegevens verwerken, is dit meetnet niet mogelijk. Wij willen hen allen van harte danken voor hun inzet en hopen dat zij daarmee nog vele jaren met veel plezier door zullen gaan. Daarnaast willen we de tellers die nog niet (of niet meer) meedoen opnieuw oproepen om de geringe tijdsinvestering die nodig is om zoogdierwaarnemingen door te geven, toch in dit meetnet te stoppen.

Het meetnet Dagactieve zoogdieren is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de trends en indexen te bepalen. SOVON levert een bijdrage door het onderhoud van de website waarop tellers de zoogdiertellingen digitaal door kunnen geven en het verzamelen en doorsturen van telformulieren. Het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (EL&I) maakt het meetnet financieel mogelijk.

Figuur 9: Ligging van plots met bunzingwaarnemingen vanaf 1997 (groen), ten opzichte van waarnemingen van bunzing in Nederland.

Vilmar Dijkstra (Zoogdiervereniging) & Tom van der Meij (CBS)

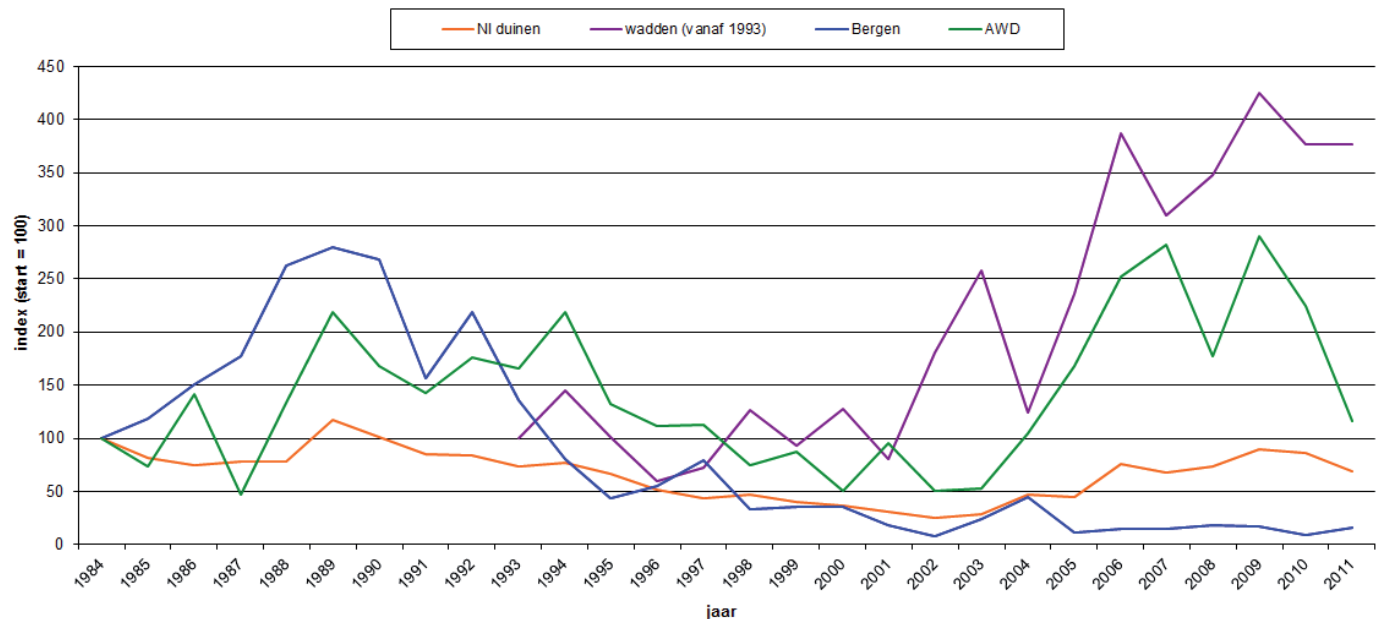
NEM Konijntellingen in de duinen

Sinds 1984 worden in de duinen op systematische wijze konijnen geteld door de terreinbeheerders. Dat gebeurt door het rijden van vaste routes met de auto, met de koplampen aan. Konijnen die in de koplampen verschijnen worden geteld. Zo gebeurt het 8 keer in het voorjaar, en 8 keer in het najaar.

Inmiddels zijn er verspreid langs de kust 22 transecten: 17 op het vaste land, en 5 op de Waddeneilanden. In dit artikel publiceren we de indexen van konijnen in de kuststreek.

Herstel in de duinen zet nog niet verder door

Hoewel de sterke afname in de periode na 1990 (door het optreden van de virusziekte RHD/VHS) vanaf 2003 omhoog naar een toename, lijkt er na 2006 eerder sprake van een stabilisatie dan van een verder herstel. De trend over de periode 1984-2011 is daarom nog steeds een significant matige afname (figuur 1). Kijken we alleen naar de afgelopen 10 jaar dan is er sprake van een significant sterke toename.

Figuur 1: Geïndexeerde aantalveranderingen van de konijnen in de duinen van Nederland, bij Bergen en in de Amsterdamse waterleidingduinen (AWD) in de periode 1984-2010 en op de wadden in de periode 1993-2011.

Er is nog steeds een groot verschil in het herstel (figuur 1). Op de wadden is sprake van een significant sterke toename, maar daar zijn de tellingen pas vanaf de periode 1993-2005 begonnen en weten we niet hoe groot de afname is geweest. Het spectaculaire herstel dat tussen 2004 en 2009 te zien was in de Amsterdamse waterleidingduinen lijkt als sneeuw voor de zon te zijn verdwenen in 2011. De index ligt nog wel boven de 100 en de trend is een matige toename. Gebieden waar nog wel sprake is van een sterke toename zijn, Berkheide, Solleveld, Westduinpark, Vlieland en Ameland. In de duinen bij Bergen lijkt een verdere afname gestopt, maar er is nog steeds sprake van een sterke afname. Andere gebieden met een sterke afname zijn, Zwanenwater, Schoorl en Heemskerk. Er is een groot verschil in de trend ten noorden van het Noordzeekanaal en ten zuiden daarvan. Is de trend ten zuiden van het kanaal een significant matige toename, ten noorden daarvan is sprake van een significant matige afname. De oorzaken van deze verschillen zijn niet uit de tellingen zélf af te leiden. Vermoedelijk hangt e.e.a. samen met de mate van opbouw van resistentie in de konijnenpopulatie, die op zijn beurt afhangt van de populatieomvang en -dichtheid en van de mate van isolatie van de konijnenpopulatie. De sterke stijging en bijna even sterke terugval in de Amsterdamse waterleidingduinen vertoont gelijkenis met de perioden met herstel en terugval, die optraden nadat in de vijftiger jaren de virusziekte myxomatose voor het eerst toesloeg.

De konijntellingen zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de indexen te bepalen. Het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (EL&I) maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra (Zoogdiervereniging) & Tom van der Meij (CBS)

NEM Bever en otter

In het voorjaar van 2012 heeft de Zoogdiervereniging de opdracht van het ministerie van EL&I gekregen om verspreidingsgegevens over bever en otter te verzamelen. Ten behoeve van dit nieuwe meetnet is in 2011 een plan van aanpak opgesteld door de Zoogdiervereniging.

Daarover is in de Telganger van april 2012 al meer vermeld.

Fasering in opzet

In drie jaar tijd worden alle waterschappen benaderd om deel te nemen aan het verzamelen van bevergegevens en het doorgeven van ottersporen in nieuwe gebieden. Afgelopen voorjaar zijn zeven waterschappen benaderd en allen hebben aangegeven mee te willen werken.

Inventarisatie bever

Sporen van bever (vraatsporen, geurmerken, burchten, hollen, legers, dammen, beverkanalen) zijn doorgaans goed te herkennen en gemakkelijk te vinden. Een aantal leden van CaLutra volgt al enkele jaren 'hun bevers'. Daarnaast gaan we dan gebruik maken van de medewerkers van de waterschappen, want zij kunnen relatief eenvoudig en zonder grote tijdsinspanning achterhalen waar bevers voorkomen. Dat levert met name belangrijke aanvullingen op in gebieden waar momenteel geen goed overzicht van het voorkomen van de bever bestaat.

Inventarisatie otter

Hoe anders is dit voor de otter. De sporen van otter (vraatsporen, uitwerpselen, hollen, glijbanen) zijn doorgaans veel lastiger te vinden en herkennen dan sporen van bever. Bij de otter zou het de medewerkers van de waterschappen veel tijd kosten om een compleet beeld van de verspreiding binnen het vanggebied te verkrijgen. De waterschapsmedewerker kan wel fungeren als 'waakhond' om te achterhalen of er überhaupt otters aanwezig zijn. Treft een medewerker sporen van otter aan op tot dan toe onbekende locaties, dan zal het waterschap de Zoogdiervereniging inlichten. De Zoogdiervereniging neemt vervolgens contact op met Calutra om met behulp van haar leden via gerichte inventarisatie duidelijk te krijgen van welk deel van een watersysteem de otters gebruik maken.

Ottercursus en handleiding

Om mensen te leren hoe ze ottersporen kunnen herkennen zijn dit voorjaar vier ottercursussen gegeven door Freek Niewold. In totaal hebben 65 personen deze cursus gevolgd. De belangstelling voor deze cursus is echter veel groter en het plan is om in het najaar van 2012 en 2013 meer cursussen te geven.

Om ervoor te zorgen dat iedereen op de juiste wijze inventariseert is dit jaar een handleiding samengesteld die tzt te downloaden zal zijn op onze website.

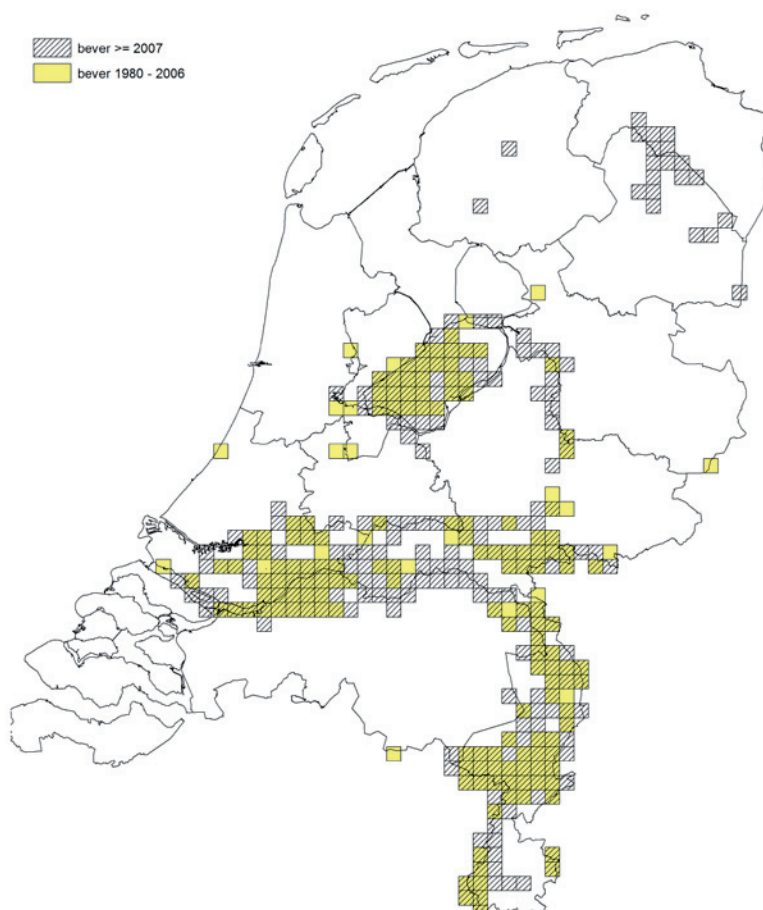
Verspreiding bever

In figuur 1 staat de verspreiding van de bever weergegeven op het niveau van 5x5 km-hok-niveau tot en met 2011. Het grootste deel van de bevers leeft in en rond de uitzetgebieden Biesbosch, Flevoland (ontsnapt en bijgezet), Limburgse Maasvallei (vanuit buitenland binnengezwommen en bijgezet), Gelderse Poort, en Drenthe/Groningen. Vanuit deze uitzetgebieden wordt met name het rivierengebied bevolkt. In Limburg bezetten de bevers steeds meer beeksystemen.

Het beeld wordt hier en daar enigszins vertekend, omdat er een enkel hok bij zit waar in slechts 1 jaar beversporen zijn gevonden. Dit geldt bijvoorbeeld voor het hok in het zuidoosten van Drenthe. Over de grens in Duitsland leven hier nakomelingen van bevers afkomstig van een uitzetproject langs de Hase (zijriviertje van de Ems) uitgevoerd in de tachtiger jaren van de vorige eeuw. Eén van deze bevers heeft kort gebivakkeerd in Nederland. Het is slechts een kwestie van tijd voordat deze bevers contact hebben gemaakt met de dieren van de beveruitzettingen in Drenthe en Groningen.

De twee hokken in Friesland betreft een individu dat vanuit Drenthe/Groningen op zwerftocht is gegaan en uiteindelijk bij Langweer gevangen en weer terug is gezet in het uitzetgebied. Helaas is het dier daar korte tijd later overleden.

Er zijn enkele waarnemingen van bevers uit de periode 1980-2006 die de wenkbrauwen doen fronsen. Zo is de waarneming in Twente afkomstig van een dier dat in 1983 opdook en waarschijnlijk een in Duitsland ontsnapte bever is. Het dier werd in 1984 doodgereden. De waarneming bij Katwijk betreft een dier dat in 1991 's nachts in de winkel-

Figuur 1: Verspreiding van bever 1980-2011 op 5*5 km-hok niveau.

straat van Katwijk opdook. Nu wil het toeval dat de winkelstraat vlak bij de haven van Katwijk ligt en daar is een penenwekerij gevestigd die penen kweekt vlak bij het Natuurpark Lelystad. Meest waarschijnlijk is dat deze bever is meegekomen met een transport van penen van Lelystad naar Katwijk. Deze bever werd uiteindelijk in de Biesbosch uitgezet. De waarneming aan de zuidkant van Brabant betreft een dier dat net in België is doodgereden.

Verspreiding otter

In figuur 2 staat de verspreiding van de otter weergegeven op het niveau van 10x10 km-hok-niveau van 2002 tot en met 2011. De otter werd aan het begin van deze eeuw uitgezet in het Fries/Overijssels plassengebied. Vanuit dit uitzetgebied bevolkt de otter omliggende aangrenzende gebieden. Maar ook verder weg vestigen zich op kleine schaal uitgezette otters of nakomelingen van uitgezette otters. De meeste opvallende vestigingen zijn bij Doesburg, de Overijsselse Vecht en het Zuidlaardermeer. Daarnaast duiken met enige regelmaat otters op grote afstand van het uitzetgebied op, zoals Loosdrechtse plassen, rond Rotterdam, langs de IJssel, Flevoland en bij Waspik. Bij de Loosdrechtse Plassen en Rotterdam is na de waarneming een otter doodgereden.

In 2012 zijn er aanwijzingen gevonden dat het verspreidingsgebied in Drenthe groter is geworden. Zo werd er in september een otter doodgereden bij Assen en zijn er sporen gevonden bij Dwingeloo. Verrassend was ook een verkeerslachtoffer in Brabant bij Lierop. Net buiten Nederland langs de grens met Duitsland en België duiken ook otters op. In Noord-Limburg en bij Weert.

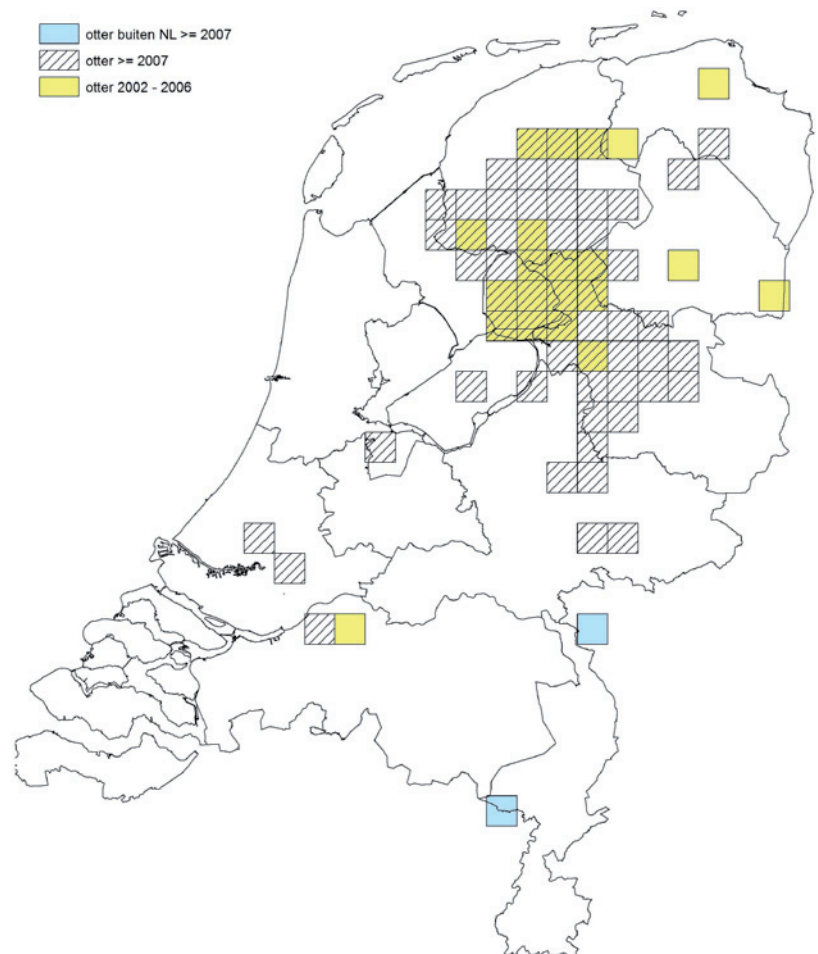
Vervolg

De Zoogdiervereniging heeft inmiddels de vervolgopdracht te verkrijgen om dit meetnet verder op te bouwen. Aankomend jaar zal contact gelegd worden met een aantal waterschappen om deze bij het verspreidingonderzoek bever en otter te betrekken. Daarnaast worden er dit najaar opnieuw ottercursussen gegeven om vrijwilligers op te leiden (zie elders in deze Telganger). Mocht je zin en in de winter tijd hebben om deel te nemen, meld je dan aan via onze website.

Zonder de hulp van de vrijwilligers van Calutra en de medewerkers van de deelnemende waterschappen is dit meetnet niet mogelijk. De Zoogdiervereniging wil hen allen van harte danken voor hun inzet en hopen dat zij daarmee nog vele jaren met veel plezier door zullen gaan.

Het meetnet Verspreidingonderzoek Bever & Otter is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (EL&I) maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra

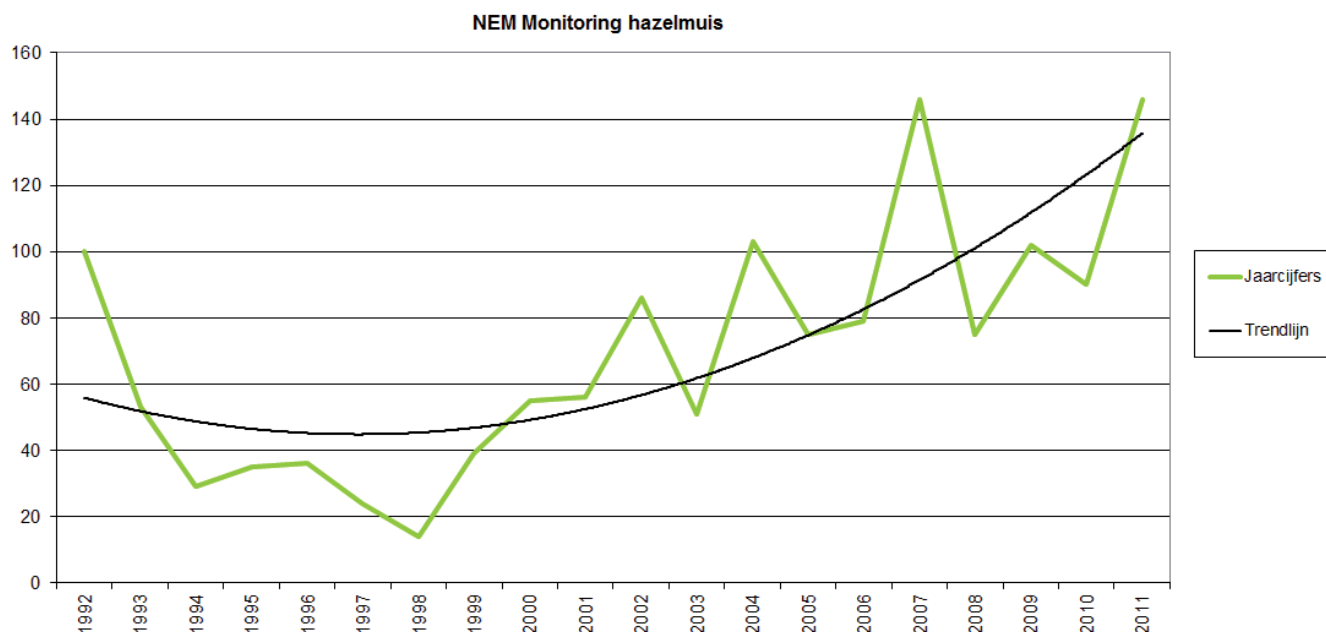
Figuur 2: Verspreiding otter 2002-2011 op 10*10 km-hok niveau.

NEM Hazelmuis

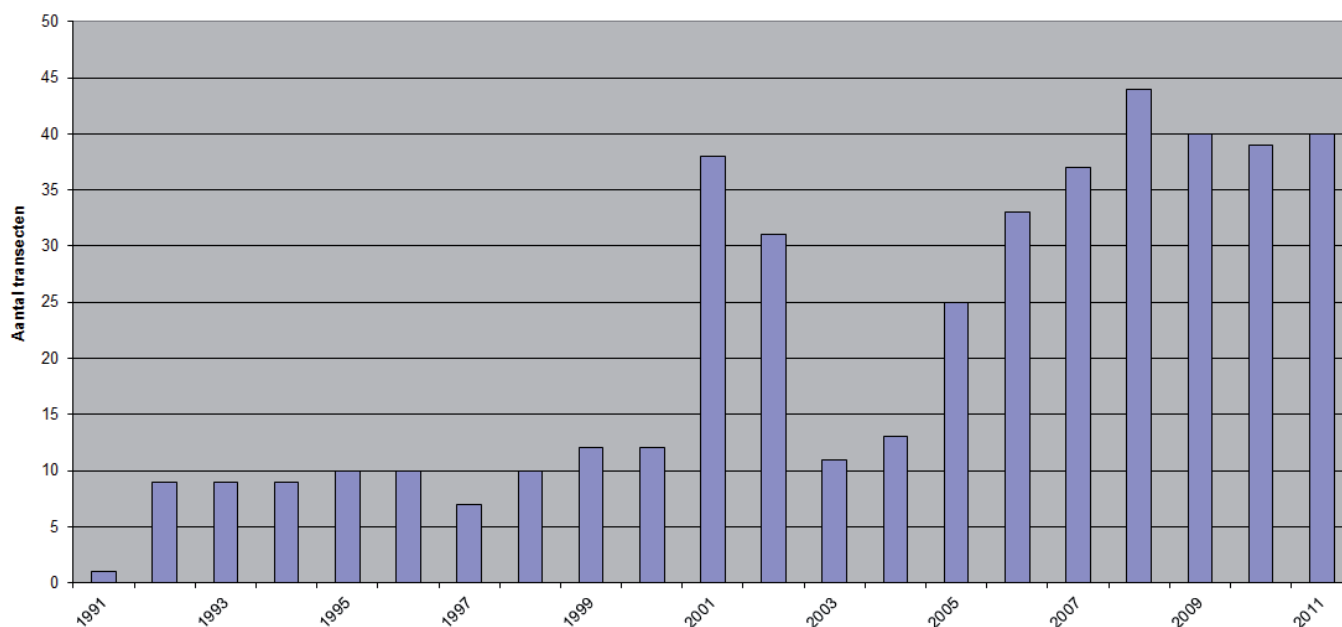
Jaarlijks worden in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring door vrijwilligers hazelmuisnesten geteld. De nesten zijn indicatief voor aantallen dieren, zodat we aan de hand van die tellingen kunnen volgen hoe het met de hazelmuizenpopulatie in Nederland gaat. Binnen ons land komen alleen in Zuid-Limburg nog hazelmuizen voor.

Resultaten 2011

Het herstel van de stand van de hazelmuis zet door. Ten opzichte van het dieptepunt in de jaren negentig is het aantal nu ongeveer verdrievoudigd (figuur 1). Elf vrijwilligers telden op 40 plekken in totaal 393 nesten. Het CBS berekende aan de hand daarvan de jaarlijkse index, met een correctie voor niet getelde plekken die in andere jaren wel geteld zijn. Het aantal getelde plekken blijft de laatste jaren constant op een hoog niveau (figuur 2).

Figuur 1: Landelijke index van de hazelmuis. De tellingen van 1992 zijn op 100 gesteld.

Figuur 2: Aantal binnen NEM Hazelmuis getelde transecten.

Beheer van bosranden heeft veel bijgedragen aan het herstel van de hazelmuis.

In het gebied Rozenhof, aan de westrand van de Vijlenerbossen, werd een sterke toename van de hazelmuis geconstateerd. Hier is eind 2009 radicaal ingegrepen in de bosranden. Naar wij toen vreesden te radicaal, maar nu zijn we blij met het goede resultaat van deze maatregel. In het opgeslagen struweel wemelt het van de hazelmuizen.

Ook in 2011 ging helaas echter niet alles goed met beheer van vegetaties met hazelmuizen. Bij de parkeerplaats van café-restaurant Buitenlust, niet ver van Rozenhof, maaide een aannemer de berm verder dan de gemeente Vaals hem opgedragen had. Een aantal nesten van hazelmuizen ging verloren. Onze vrijwilliger Rian Pulles nam contact op met de gemeente, waarbij al snel bleek dat het om een misverstand ging. Onze vrijwilliger Ruud Foppen gaf later ter plekke voorlichting aan de betrokkenen.

De gemeente Vaals is de hazelmuis goed gezind en adopteert de soort. In dat kader zal Stichting ARK (Anke Brouns) een vrijwilligersgroep opstarten.

Herstelplan voor de hazelmuis

Niet alleen in het kader van het NEM worden hazelmuizen geteld. Dat gebeurt ook voor het herstelplan voor de hazelmuis in het zogenoemde Drielandenpark. De methode van tellen is anders: speciale Engelse nestbuizen voor hazelmuizen zijn opgehangen en worden nu gecontroleerd. Het plan is een onderdeel van het grote grensoverschrijdende project Habitat Euregio van de Dienst Landelijk Gebied. Het hazelmuisplan wordt uitgevoerd in Mergelland-Oost, de Voerstreek en het Duitse grensgebied bij Aken, in samenwerking tussen bureau Natuurbalans, Natuurpunt studie en de Zoogdierverseniging. In het project worden de hazelmuis en het voor dat dier gepaste beheer beter bekend gemaakt. Uiteindelijk wordt met behulp van een inrichtingsvisie voor een ecologisch netwerk voor de hazelmuis in de Euregio opgesteld. Dat netwerk moet positief uitwerken voor de hazelmuis en andere bosrand-soorten. Het project loopt tot juli 2013. Het project is mogelijk gemaakt door het programma INTERREG IV-A Euregio Maas-Rijn.

Slaapmuizendag

Op 8 september 2012 werd in de werkschuur van Staatsbosbeheer in de Vijlenerbossen een geslaagde slaapmuizendag gehouden. Ruud Foppen presenteerde het wel en wee van de hazelmuis in 2011. Alle presentaties van die dag zijn geplaatst op de Yahoo groep gliridae-limburg (<http://tech.groups.yahoo.com/group/gliridae-limburg>). Wie zich aanmeldt voor deze groep kan de presentaties dus zien.

Johan Thissen

Veel egels gemeld tijdens egelweekend

Het derde egelweekend afgelopen 18/19 september was een succes. Uit heel Nederland kwamen via de speciale invoermodule bij de Zoogdierverseniging meldingen van egels binnen. Niet alleen levende exemplaren in de achtertuin maar helaas werden ook heel wat verkeersslachtoffers gemeld.

Een overzicht van egelwaarnemingen in heel Nederland vanaf het jaar 2000 tot nu toe is te zien in bijgevoegd verspreidingskaartje. Wie goed kijkt ziet het wegnen van Nederland er in terug, dat komt doordat egelwaarnemingen zeer regelmatig afkomstig zijn van verkeersslachtoffers.

Het leuke van een egelweekend is dat er in korte tijd weer veel meldingen van egels bijkomen. Hierdoor wordt het beeld waar egels voorkomen steeds completer. Egels worden in vrijwel heel Nederland waargenomen. Ook in dorpen en steden. Opvallend is dat er in bepaalde delen van Nederland geen egels worden gemeld. Zijn dat nu gebieden waar geen egels voorkomen of wordt daar gewoon minder gekeken? Na het eerste egelweekend waren opvallend witte delen Flevoland, Noord-Holland en de Veluwe. Flevoland en Noord-Holland hebben een flinke inhaalslag gemaakt. Alleen op de Veluwe worden nog steeds weinig egels gemeld. Dat zou goed met het biotoop te maken kunnen hebben. Egels voelen zich meer thuis in kleinschalige cultuurlandschappen dan in uitgestrekte (naald)bossen zoals op de Veluwe.

Egels melden

Ook nu nog kunnen egels nog worden doorgegeven. Melden van egels gaat gemakkelijk. De Zoogdierverseniging heeft een speciale gebruiksvriendelijke module ontwikkeld waar iedereen in een paar stappen de waarneming van een egel kan doorgeven. Het meldpunt is te vinden op <http://www.zoogdiergezien.nl/node/add/egel>. Natuurlijk kunnen waarnemingen ook worden doorgegeven via de invoermodule van Telmee.nl en Waarneming.nl.

Neeltje Huizenga

Ottercursus in november

Eerder dit jaar is de Zoogdiervereniging gestart met het landelijke verspreidingsonderzoek voor bever en otter. In drie jaar tijd willen we dit onderzoek over Nederland uitrollen. Bij dat onderzoek zijn we afhankelijk van jullie hulp. In november 2012 worden ten behoeve van het onderzoek aan de otter vier ottercursussen verzorgd voor deelnemers van het meetnet.

We willen jullie vragen bij de inventarisatie van het voorkomen van otters mee te werken en aan het meetnet deel te nemen. Mocht je hierin interesse hebben, dan kun je je aanmelden bij de Zoogdiervereniging via onze website. Geef bij je aanmelding ook even door of je al ervaring hebt met ottersporen en in welke provincie(s) je aan de slag wilt.

Het is niet noodzakelijk dat je al ervaring hebt met (sporen van) otters. Dit najaar (en ook volgend najaar) worden er cursussen gegeven hoe sporen te herkennen. De vier cursussen gaan gegeven worden op een zaterdag in Overijssel in de Wieden/Weerribben en wel op 3, 10, 17 en 24 november 2012. Heb je belangstelling om een cursus te volgen en deel te nemen aan het meetnet, geef je dan op via onze website.

Er is plaats voor 20 deelnemers per cursus en deelname gaat op volgorde van aanmelding. Mocht de cursus voor een bepaalde dag vol zijn, dan wordt dat teruggekoppeld en kom je op een reservelijst.

We hopen op veel belangstelling zodat we dit onderzoek tot een succes kunnen maken!

In november verwachten we tevens de eerste instructiemailing met handleiding rond te sturen naar personen die zich voor het ottermmeetnet hebben opgegeven.

Vilmar Dijkstra

VOFF-programma 24 november 2012: Exoten; van waarnemen tot actie

Op zaterdag 24 november 2012 vindt in Nijmegen de Landelijke Dag plaats. Deze wordt georganiseerd door Sovon in samenwerking met de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU), Vogelbescherming Nederland en de Stichting VOFF (Stichting VeldOnderzoek Flora en Fauna). De VOFF is het samenwerkingsverband van de PGO's.

Het door de VOFF georganiseerde sessieprogramma tijdens deze dag, staat in het teken van exoten. In een serie lezingen wordt dit thema nader belicht. Daarnaast zijn er tal van stands van organisaties, werkgroepen, boek- en veldmaterialenverkopers en aanbieders van natuurreizen. Deze dag is vrij toegankelijk en interessant voor iedereen die geïnteresseerd is in de Nederlandse -én exotische- flora en fauna.

De Landelijke Dag vindt plaats op de Universiteit Nijmegen in de Refter, de hal van het Erasmusgebouw en in het bijbehorende collegezalencomplex. Op www.sovon.nl en www.voff.nl vindt u meer details.

Programma:

Opening door dagvoorzitter Wiebe Lammers (Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit, Team Invasieve Exoten)

1. De biologie van exotische invasies - van oorzaken naar beheer. **Hein van Kleef & Rob Leuven, Nederlands Expertise Centrum Exoten**
2. Signaleringsproject Exoten: kijk mee! **Jeroen van Delft, VOFF**
3. De rosse stekelstaart en halsbandparkiet in Europa en Nederland. **Menno Hornman & André van Kleunen, Sovon**
4. Duiken naar Japanse druipzakpijp en Amerikaanse ribkwal. **Adriaan Gmelig Meijling, ANEMOON**
5. Exoten ontsloten, nieuwkomers in het Nederlands Soortenregister. **Roy Kleukers, EIS-Nederland & Berry van der Hoorn, Naturalis**
6. Nederland Ambrosia-vrij, hoe doe je dat? **Baudewijn Odé, FLORON**
7. Opvattingen over exoten: een bedreiging of verrijking voor de Nederlandse natuur? **Laura Verbrugge & Riyan van den Born, Radboud Universiteit, ISIS & IWWR / Nederlands Expertise Centrum Exoten**
8. Onzichtbaar, maar wel aanwezig. Environmental DNA als moderne inventarisatiemethode bij het opsporen van exoten. **Jelger Herder, RAVON**
9. Bestrijding van de Pallas' eekhoorn in Limburg; over vangkooien en eekhoorns zonder nootjes. **Vilmar Dijkstra, Zoogdiervereniging**

Uitheimse eekhoorns gezocht!

In het kader van "signalering exoten" zoekt de Zoogdierverseniging waarnemingen van exotische eekhoorns. De Zoogdierverseniging en andere soortenorganisaties willen een goed beeld krijgen van de verspreiding van exotische dieren en planten in Nederland. Dat gebeurt op initiatief van het Team Invasieve Exoten (TIE). Het TIE adviseert de minister van EL&I over exoten die nog niet in Nederland zijn (preventie), maar ook over hoe om te gaan met exoten die al wel zijn waargenomen in Nederland. Op tijd signaleren van nieuwe exoten in Nederland is daarbij belangrijk.

Sinds 1990 zijn minimaal elf uitheimse eekhoornsoorten in Nederland in het wild zijn waargenomen. Verder werd van minimaal 38 (onder)soorten vastgesteld dat ze worden verhandeld of gehouden.

Dat exotische eekhoorns problemen kunnen leveren is wel duidelijk geworden in Groot Brittannië, waar de Amerikaanse grijze eekhoorn de inheimse rode eekhoorn nagenoeg verdreven heeft. Ook van de sinds 1998 bij Weert voorkomende en uit Azië afkomstige Pallas' eekhoorn is bekend dat hij inheimse soorten verdringt (Argentinië, Japan, Frankrijk). Momenteel is de Zoogdierverseniging, in opdracht van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit deze populatie aan het verwijderen.

Er is nog een uitheimse soort die in ons land is gevestigd, de Siberische grondeekhoorn. Sinds 1970 leeft een populatie bij Tilburg, die de laatste jaren langzaam aan het uitbreiden is. Ook bij Weert komt een kleine populatie voor. Van deze soort is niet duidelijk of het een bedreiging is voor inheimse soorten.

Enkele jaren geleden ontsnapte er een groepje Chinese boomeekhoorns bij St. Anthonis in Brabant. Na ruim een jaar werd het laatste dier waargenomen, waarmee de vestiging is mislukt.

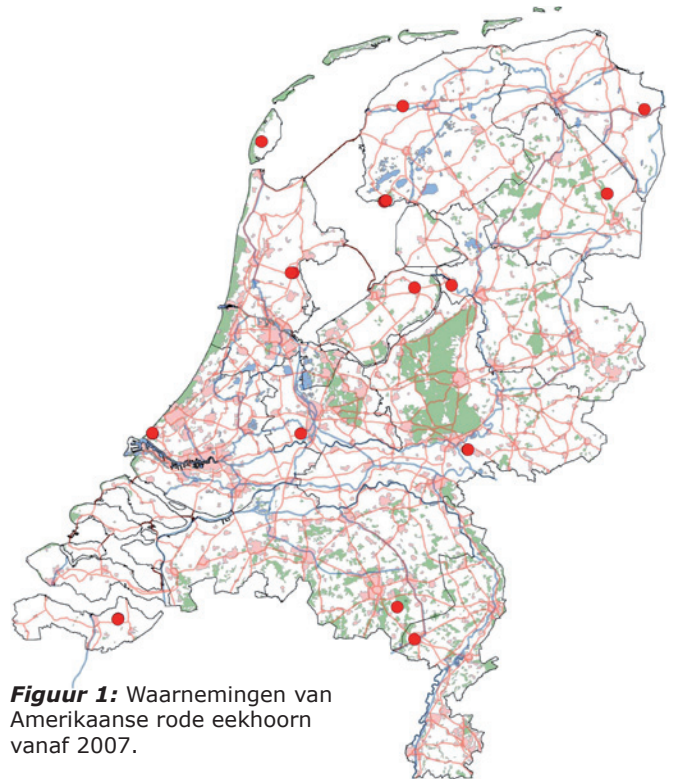
De Amerikaanse rode eekhoorn is misschien de volgende soort die zich gaat vestigen. Eind 2007 werd de soort voor het eerst waargenomen. In 2010 is een tiental dieren ontsnapt bij Beets, maar na het voorjaar van 2011 werden hier geen dieren meer gezien (minder geschikt biotoop en katten vingen veel dieren weg). Afgelopen twee jaar is het aantal waarnemingen van deze soort sterk toegenomen en de kans wordt steeds groter dat een vestiging plaatsvindt (zie figuur 1).

Hoe lastig het soms is om een uitheems eekhoorn te herkennen bleek afgelopen zomer wel. Toen werd een eekhoorn in Lelystad aangetroffen. Omdat dit een bijzondere waarneming is verschenen er zelfs foto's van het dier in de krant. Daaruit bleek dat het ging om een Amerikaanse rode eekhoorn, die eigenlijk nog makkelijk van onze rode eekhoorn te onderscheiden is. Echt lastig is het onderscheid met enkele kleurvariëteiten van de in Nederland veel gehouden Japanse eekhoorn. Die zijn niet te onderscheiden van onze rode eekhoorn...

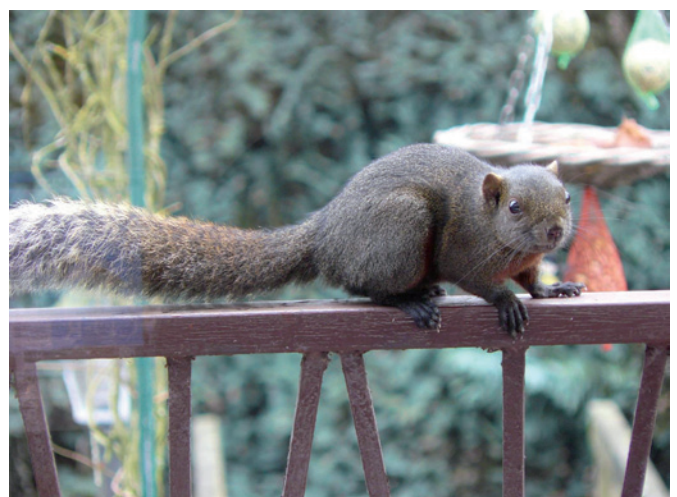
Waarnemingen welkom

Heeft u een uitheimse eekhoorn of een ander uitheems zoogdier gezien, geef deze dan door via www.telme.nl, www.waarneming.nl of waarneming@zoogdier.nl. Ook oude waarnemingen zijn welkom! Een goede omschrijving van uw waarneming, of liever nog, een foto, is daarbij zeer welkom.

Vilmar Dijkstra

Figuur 1: Waarnemingen van Amerikaanse rode eekhoorn vanaf 2007.

Figuur 2: Pallas Eekhoorn / © Ard van Roij

Hop-overs voor de Grootoorvleermuizen van Sumar

In Friesland wordt hard gewerkt aan de aanleg van de zogenaamde 'Centrale As', een dubbelbaans autoweg die van Drachten naar Dokkum gaat lopen. In een vroegtijdig stadium is gesignaleerd dat de aanleg problemen zou kunnen gaan veroorzaken voor vleermuizen. Vleermuizen maken bij hun verplaatsingen door het landschap gebruik van lijnvormige elementen, zoals singels en houtwallen. Bij wegebouwprojecten worden deze geleidende landschapselementen veelvuldig doorsneden. Dit leidt tot negatieve effecten op vleermuizen, indien er geen maatregelen worden getroffen. Als er namelijk geen voorzorgsmaatregelen worden getroffen kunnen vleermuizen op 'koplamphoogte' de weg over proberen te steken, met een vergrote kans op aanrijdingen tot gevolg. Omdat vleermuizen door de Flora- en faunawet zwaar worden beschermd, zijn maatregelen nodig om negatieve effecten te voorkomen.

Figuur 1: Een van de gevangen grootoorvleermuizen die is uitgerust met een zendertje / © Rob Koelman

Kunstmatige hop-overs

Een erkende maatregel om effecten van verkeerswegen op vleermuizen te ondervangen, is door gebruik te maken van zogenaamde natuurlijke hop-overs. Dit zijn natuurlijke oversteekplaatsen, waarbij in de zij- en middenbermen van de nieuwe weg hoge bomen worden aangeplant dan wel worden behouden. Via de hoge kronen van de bomen kan de vleermuis de weg oversteken. Dit verschilt weinig van praktijk situaties, waarbij vleermuizen ook geregeld 'gaten' in het netwerk van landschapselementen oversteken. Het verschil zit er in, dat de bomen worden opgekroond om te voorkomen dat de vleermuizen laag de weg oversteken. Het 'gat' mag om dezelfde redenen ook niet te groot zijn. Bij brede wegen wordt dat voorkomen door ook in de middenberm hoge bomen te behouden dan wel aan te planten. De werkzaamheid van deze natuurlijke hop-overs is algemeen aanvaard.

Echter, niet altijd kan een hop-over op natuurlijke wijze via bomen worden vormgegeven. Bijvoorbeeld omdat in de bermen te weinig ruimte is om bomen goed aan te planten of om veiligheidsredenen. In dat geval kan een kunstmatige voorziening uitkomst brengen. Een in de praktijk gebruikt ontwerp behelst een kunstmatige stel-lage over de weg, gepositioneerd in het verlengde van een houtsingel. De langs de singel vliegende vleermuis kan de hop-over als geleidende structuur gebruiken om op veilige hoogte de weg over te steken. Op verschillende plaatsen in binnen- en buitenland worden negatieve effecten op vleermuizen ten gevolge van verkeerswegen gemitigeerd door middel van deze kunstmatige hop-overs. In de nabije toekomst zullen op steeds meer plaatsen (onder andere bij De Centrale As) nieuwe hop-overs worden gerealiseerd. Uit onderzoek in binnen en buitenland blijkt dat een goede plaatsing van een hop-over cruciaal is en dat de hop-over goed moet aansluiten op de bestaande vliegroute's of oversteekplaatsen van de lokaal aanwezige vleermuizen.

Figuur 2: Het zendertje is klein en nauwelijks zichtbaar / © Rob Koelman

Uitkomsten & resultaten

In 2011 en 2012 hebben Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek in samenwerking met de Zoogdierverseniging onderzoek verricht naar het landschapsgebruik van de bekende grootoorvleermuizen-kolonie uit de kerk van Sumar. In 2011 zijn de meest waarschijnlijke oversteekplaatsen en vliegroute's in kaart gebracht, waarna in 2012 grootoorvleermuizen met een klein zendertje zijn uitgerust om de verwachtingen in de praktijk te toetsen. Gedurende enkele weken zijn de vliegbewegingen van de grootoorvleermuizen in kaart gebracht, waarbij de inschattingen uit 2011 goed bleken overeen te komen met de praktijk in 2012. Hierdoor kan advies op maat worden gegeven en kunnen goed functionerende hop-overs worden aangelegd.

Rijkswaterstaat en de provincie Friesland verdienen een groot compliment voor het mogelijk maken van het onderzoek en de wijze waarop de vleermuis-belangen in kaart zijn gebracht.

Maurice La Haye & Herman Limpens (Zoogdierverseniging), Jasper Schut (Altenburg & Wymenga).

Figuur 3: De gevangen dieren worden zo snel mogelijk van een zender voorzien in de volgorde waarin ze zijn gevangen. Hier de wachtrij.
© Rob Koelman

Help het onderzoek aan dode dieren; DWHC machtiging per SMS voor de regelmatige vinder

Achtergrond

Het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC; www.dwhc.nl) verricht postmortaal onderzoek bij doodgevonden of geeuthanaseerde vrij-levende wilde dieren. Door ziekte- en doodsoorzaken vast te stellen wordt meer kennis verkregen over de gezondheid van wilde dieren in Nederland. Vooral buitengewone sterfte wordt onderzocht. De verkregen kennis kan gebruikt worden in beleid aangaande de volksgezondheid en diergezondheid en aangaande de natuur. Het DWHC is ingebed in de Faculteit Diergeneeskunde (FD) van de Universiteit Utrecht en wordt financieel ondersteund door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I), het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de FD.

De dode wilde dieren komen uit het veld en moeten naar Utrecht voor het verrichten van het post-mortaal onderzoek. Om in dit kader de dode wilde dieren onder zich te hebben en te vervoeren naar DWHC in Utrecht is een ontheffing van de verbodsbepalingen genoemd in artikel 13, lid 1 van de Flora en Fauna wet aan het DWHC verleend.

Waarom een machtiging per SMS?

Personen die regelmatig in het veld komen, zijn vaak opmerkzaam op flora en fauna. Bijvoorbeeld terreinbeheerders, buitengewone opsporingsambtenaren (BOA's), jagers, vogelaars, etc. In een aantal gevallen stellen zij vast dat er buitengewone sterfte bij dieren optreedt. Vaak zijn zij bereid om één of meerdere van de aangetroffen kadavers in te pakken en te verplaatsen naar een plek waar het DWHC ze kan ophalen voor transport naar Utrecht. Maar de meeste wilde diersoorten in Nederland zijn wettelijk beschermd, ook al zijn ze dood. Slechts sommige vindsters zijn vanuit hun functie bevoegd om deze dieren onder zich te hebben en/of te mogen vervoeren. De overigen moeten gemachtigd worden om tijdelijk gebruik te mogen maken van de Flora en fauna wet ontheffing die hiervoor aan het DWHC is verleend.

Hiervoor is de 24-uurs machtiging per SMS in het leven geroepen.

Hoe werkt het?

Personen die regelmatig in het veld actief zijn, kunnen zich registreren op 'www.dwhcregistratie.nl'. Wanneer u zich registreert vragen wij u uw:

- volledige naam,
- geboorte datum,
- adres,
- mobiele telefoon nummer.

'DWHC Registratie' is een onderdeel van 'Natuur Registratie' en als zodanig aangemeld bij het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP) onder nummer m1384050.

LET OP! gebruikers van www.faunaregistratie.nl (FRS) hoeven zich niet apart aan te melden, maar dienen bij hun "Persoonlijke instellingen" het vinkje "zichtbaar voor DWHC" aan te zetten.

Als een vooraf geregistreerd persoon één of meerdere dode dieren waarneemt, kan deze persoon het DWHC bellen (030-2537925) om te vragen of de doodsoorzaak onderzocht kan worden. Is dit het geval dan worden de volgende gegevens van deze persoon (hierna 'de vinder' genoemd) door een DWHC medewerker genoteerd:

- mobiele telefoon nummer;
- naam van de vinder;
- de diersoort(en) die dood gevonden werd(en);
- het aantal kadavers van die diersoort die voor het post-mortaal onderzoek is ingepakt en vervoerd wordt naar de plek die het DWHC met de persoon afspreekt;
- het reistrajec (plek van vondst tot de met het DWHC afgesproken locatie).

Vindt het gesprek plaats **binnen kantooruren**, dan voert de DWHC medewerker al deze gegevens in DWHC Registratie in. DWHC Registratie herkent het mobiele nummer van de vinder indien deze geregistreerd staat. DWHC Registratie stuurt dan automatisch aan het gekoppelde mobiele telefoonnummer een SMS-bericht met:

- een uniek machtigingsnummer;
- de tekst: "DWHC 24-uurs machtiging, *[naam en eerste voorletter van de vinder]*, *[geboortedatum vinder]*, *[diersoort]*, *[aantal vervoerde kadavers van deze diersoort]*, van *[naam van de plaats waar het dier gevonden is]* naar *[naam van plaats waar het kadaver voor onderzoek opgehaald wordt]*."

Vindt het gesprek plaats **buiten kantooruren**, dan stuurt de DWHC medewerker een SMS met het mobiele nummer naar de DWHC Registratie. DWHC Registratie herkent het mobiele nummer van de vinder, indien deze geregistreerd staat. DWHC Registratie stuurt automatisch aan het gekoppelde mobiele telefoonnummer een SMS-bericht met:

- een uniek machtigingsnummer;
- de tekst: "DWHC 24-uurs machtiging, details volgen".

Die details worden door de medewerker van het DWHC later ingevuld.

Hiermee is de vinder voor 24-uur vanaf het moment dat de SMS verstuurd is gemachtigd om tijdelijk gebruik te maken van de Flora- en fauna wet ontheffing die aan het DWHC is verleend en zo het te onderzoeken dier over het aangegeven traject te vervoeren en op de met het DWHC afgesproken locatie te bewaren tot aan het ophalen door de koerier waar het DWHC gebruik van maakt.

Hoe kan de buitengewoon opsporingsambtenaar (BOA) controleren?

De BOA kan een persoon, die aangeeft een dood wild dier bij zich te hebben omdat het dier voor post-mortaal onderzoek naar het DWHC gaat, vragen de hiervoor verleende machtiging per SMS te tonen. De BOA kan aan de hand van het SMS-je nagaan of de machtiging daadwerkelijk is afgegeven.

Wat als...?

Vraag: Wat als de persoon die zich geregistreerd heeft van mobiel nummer is veranderd?

Antwoord: Dan wordt die persoon niet door de DWHC Registratie herkend. De persoon moet dan eerst in DWHC Registratie (of Faunaregistratie) zijn mobiele nummer veranderen. Hiervoor beschikt de vinder over eigen inloggegevens waarmee deze zijn persoonlijke gegevens kan wijzigen.

Vraag: Wat als er verschillende diersoorten dood zijn gevonden en ingezonden worden voor onderzoek?

Antwoord: Dan ontvangt de persoon per diersoort een SMS.

Vraag: Wat als de dieren niet binnen 24 uur opgehaald worden?

Antwoord: Het DWHC probeert de dode dieren zo snel mogelijk op te halen. Als dit niet binnen 24 uur lukt, moet er opnieuw een SMS machtiging uitgegeven worden.

Hebt u nog vragen over het DWHC of het machtigingstelsel?

Dan kunt u contact opnemen met het DWHC:

Tel: 030-2537925, email: dwhc@uu.nl

Website: www.dwhc.nl

Agenda

OKTOBER

18 t/m 19 oktober - Symposium vleermuiskasten

Op 18 en 19 oktober 2012 organiseert de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) een Europees vleermuiskastensymposium in Utrecht. Sprekers uit heel Europa delen hun ervaringen met het succesvol inzetten van vleermuiskasten als monitorings- en mitigatiemaatregel. Dit symposium is een must voor iedereen die met vleermuizen bezig is, zowel vrijwilligers als professionals. Locatie: Utrecht. Kosten: € 100,-. Info: vleermuiskasten.nl

23 oktober - Uilenballen pluizen Noord-Holland

Kerkuilenballen pluizen voor de levende zoogdieratlas van Noord-Holland. We starten 18.00 met een (vegetarische) maaltijdsoep en sluiten om 21.00 af met een vleermuizen- en bosuilenexcursie naar het Heilooer Bos. Locatie: Kantoor Landschap Noord-Holland, Heiloo. Kosten: geen. Contact: Dorien Hoozeboom, d.hoozeboom@landschapnoordholland.nl. Telefoon: 088-0064464

27 oktober - VLEN-dag

Ook in 2012 organiseert de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) weer de jaarlijkse VLEN-dag. Houd www.vleermuis.net in de gaten voor meer informatie over het programma en de locatie.

NOVEMBER

6 t/m 20 november - Cursus vleermuizen en planologie

3 daagse cursus op 6, 13 en 20 november 2012. Cursisten beschikken na afronding van de cursus over actuele kennis van ecologie en landschapsgebruik van de Nederlandse vleermuizen, de wetgeving, vleermuisinventarisatiemethoden en kunnen deze kennis inzetten in hun eigen situatie.

Locatie: Nijmegen, Natuurplaza Radboud universiteit. Kosten: € 960,-. Info: www.zoogdierveniging.nl. Telefoon: 024-7410500

13 november - Uilenballen pluizen Noord-Holland

Kerkuilenballen pluizen voor de levende zoogdieratlas van Noord-Holland. We starten 18.00 met een (vegetarische) maaltijdsoep en sluiten om 21.00 af met een vleermuizen- en bosuilenexcursie naar het Heilooer Bos. Locatie: Kantoor Landschap Noord-Holland, Heiloo. Kosten: geen. Contact: Dorien Hoozeboom, d.hoozeboom@landschapnoordholland.nl. Telefoon: 088-0064464

13 november - Beversymposium voor professionals

Naast het algemene publiek richt de Zoogdierveniging zich in het Jaar van de Bever ook op professionals. De sterke toename van bevers kent ook een zeker risico.

Locatie: Tiel. Kosten: geen. Info: www.zoogdierveniging.nl. Telefoon: 024-7410500

15 november - Cursus natuurwetgeving voor groenbeheerders

Gemeenten krijgen steeds meer te maken met de Flora- en faunawet. Maar wat houdt deze wet precies in, en biedt een gedragscode voldoende soelaas voor een praktisch groenbeheer?

Kosten: € 100,-. Info: info@kad.nl. Telefoon: 0317-419660

17 november - Algemene Ledenvergadering Zoogdierveniging

Het programma wordt enkele weken voorafgaand aan de Algemene Ledenvergadering bekend gemaakt op de website en wordt toegezonden aan de leden van de Zoogdierveniging.

Kosten: geen. Info: www.zoogdierveniging.nl. Telefoon: 024-7410500

24 november - VOFF-programma: Exoten; van waarnemen tot actie

Op zaterdag 24 november 2012 vindt in Nijmegen de Landelijke Dag plaats.

Locatie: Universiteit Nijmegen. Kosten: geen. Info: kantoor@ravon.nl. Telefoon: 024-7410500

DECEMBER

13 december - Uilenballen pluizen Noord-Holland

Kerkuilenballen pluizen voor de levende zoogdieratlas van Noord-Holland. We starten 18.00 met een (vegetarische) maaltijdsoep en sluiten om 21.00 af met een vleermuizen- en bosuilenexcursie naar het Heilooer Bos. Locatie: Kantoor Landschap Noord-Holland, Heiloo. Kosten: geen. Contact: Dorien Hoozeboom, d.hoozeboom@landschapnoordholland.nl. Telefoon: 088-0064464

Colofon. Ieder half jaar rapporteert de Zoogdierveniging over verrichte activiteiten, actuele zoogdiergerelateerde ontwikkelingen en de voortgang van de monitorings (NEM)- en verspreidingsonderzoeken (VONZ) in "De Telganger". Het monitorings- en verspreidingsonderzoek aan Nederlandse zoogdieren is mede mogelijk gemaakt door financiering door de Gegevensautoriteit Natuur. Partners in de monitoringsonderzoeken zijn SOVON en het Centraal Bureau voor Statistiek.

De basis van elke Telganger is de database van de Zoogdierveniging. Deze is gevuld met gegevens die zijn verzameld door vele vrijwilligers, medewerkers van de Zoogdierveniging, leden van werkgroepen van de Zoogdierveniging en waarnemingen die zijn binnengekomen via de websites <http://waarneming.nl> en <http://www.telmee.nl>. Alle waarnemingen worden door de Zoogdierveniging beoordeeld op juistheid, voordat deze in de database komen en uiteindelijk in de Nationale Database Flora en Fauna.

Redactie: Vilmar Dijkstra en Wesley Overman

Eindredactie: Wesley Overman

Adres: Zoogdierveniging, Natuurplaza (gebouw Mercator 3), Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Telefoon: 024-7410500

Website: www.zoogdierveniging.nl, www.telmee.nl en www.vleermuis.net